

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Bəşirov Sabir İlham oğlunun

(MAGİSTRANTIN A.S.A)

“Yeni iqtisadi şəraitdə Azərbaycanın Beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyinin
yüksəldilməsi istiqamətləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060401 Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma:

Beynəlxalq İqtisadi münasibətlər

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d.prof.R.T.Həsənov

i.ü.f.d.dos. F.S.Əhmədov

Kafedra müdiri:

i.e.d.prof. Ş.H.Hacıyev

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
İFƏSİL. MİLLİ İQTİSADİ SİSTEMLƏRİNİN RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİLİYİNİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI	
1.1. Milli iqtisadi sistemi şərtləndirən amillər və onun rəqabət qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinə nəzəri-metodoloji yanaşmalar.....	7
1.2. Dünya iqtisadiyyatında ölkələrin rəqabətliyiinin müəyyənləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları və dünya təcrübəsinin qiymətləndirilməsi.....	13
1.3. Qloballaşma şəraitində ölkənin rəqabət qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi yanaşmaları və üsulları.....	19
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİLİYİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	
2.1. Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətinin makroiqtisadi amilləri.....	25
2.2. Milli iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin mövcud qiymətləndirmələrinin təhlili.....	34
2.3. Qlobal rəqabətlik çağırışları fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatının struktur və inkişaf problemlərinin identifikasiyası.....	42
III FƏSİL. ÇAĞDAŞ QLOBAL İQTİSADİ MÜHİTDƏ AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ VƏZİFƏLƏRİ VƏ İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1. Müasir Qlobal iqtisadiyyatda Azərbaycanın beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi perspektivləri və vəzifələri.....	51
3.2. Azərbaycanın beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi sahəsində Strateji Yol xəritələrinin qiymətləndirilməsi.....	63
NƏTİCƏ.....	73
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	76

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir qloballaşma şəraitində dünya ölkələrinin iqtisadi əlaqələrinin gücləndiyi inkişaf mərhələsində milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də qaçılmazdır. Bunun başlıca səbəbi ölkədə baş verən struktur dəyişikliklərin dünya təsərrüfatı sisteminin regionlaşması və qloballaşması dönməndə baş verməsidir.

İstənilən ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artırılması amillərinə ixrac potensialının gücləndirilməsi, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması, innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi, milli iqtisadiyyatda məcmu məhsul buraxılışı həcmnin artırılması və s. aiddir. Bütün bunlara isə bazarın tənzimləmə alətlərindən istifadə etmədən, iqtisadi proqramları işləyib hazırlamadan, bazar mexanizmlərini təkmilləşdirmədən nail olmaq olmaz.

Rəqabət mühitinin yaradılması üzrə meydana gələn problemlərin aşkar edilib aradan qaldırılması yeni vəzifələri qarşıya qoyur: 1) inkişafa meyilli sahələrin müəyyən olunması; 2) milli iqtisadi sistemdə inhisarlaşmanın qarşısının alınması ilə azad rəqabət şəraitinin mövcudluğu.

Davamlı rəqabət üstünlüklərinin yaranmasının əsasını innovativ fəaliyyətin genişləndirilməsi və investisiyaların insan kapitalına yönəldilməsi təşkil edir. Azərbaycanın ixrac potensialının bir istiqamətliliyinin mənfi təsirlərinin azaldılması üzrə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı idxalın yerli məhsullarla əvəzlənməsi dayanıqlı inkişafın yaranmasına və ölkənin dünya bazarında layiqli mövqe tutmasına gətirib çıxarır. Bundan başqa, xarici ölkələrlə ticarət dövriyyəsində müsbət saldo əldə olunmuş olur. İqtisadiyyatda rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi aşağıdakı xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir:

1) Ölkədə açıq iqtisadiyyatın mövcudluğu dünya bazarında öz mövqeyini müəyyənləşdirməyə və təkmil texnika, texnoloji yenilikləri yerli istehsala cəlbinə şərait yaradır;

2) Büdcənin dayanıqlığını təmin edir və sosial, iqtisadi, ekoloji problemləri

aradan qaldırır;

3) Rəqabət qabiliyyəti ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə yol açır və ölkənin xarici bazarlardan asılılığına son qoyulur, prioritet sahələri müəyyənləşdirməklə onların inkişafını təmin edir;

4) Yerli xammal və materiallardan səmərəli istifadəni təmin etməklə ictimai məhsuldarlıq səviyyəsində müsbət meyl yaradır;

5) Rəqabət qabiliyyəti ənənəvi məhsul istehsalından elmtutumlu məhsul istehsalına keçidə əsaslanır və iqtisadi strukturun diversifikasiyasına təminat verir.

Son zamanlar neftin dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi neft ixracı ölkəsi olaraq Azərbaycana təsirsiz ötüşmədi. Belə ki, ixrac məhsullarının qiymətinin azalması dünya bazarının rəqabət qabiliyyətli məhsullarla çıxış etməsinə, digər tərəfdən isə idxal məhsulları qiymətinin artmasına səbəb olmuşdur. Bununla belə, hal-hazırda ölkə iqtisadiyyatı qarşısında dayanan əsas vəzifə ixrac məhsullarının diversifikasiyasına nail olmaqla gəlirlərin artmasına və idxal məhsullarının qiymətinin yüksək olması səbəbindən ölkədə yerli istehsalı genişləndirməkdən ibarətdir.

Qeyri-neft sektoruna daxil olan prioritet sahə kimi aqrar sferanın, İKT-nin, turizmin inkişafı əsas götürülür. Həmçinin, icra olunan tədbirlər sırasına kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, sənaye parklarının, məhəllələrinin yaradılması, kadrların təkrar istehsalı daxildir. Lakin, bu istiqamətlərdə də müəyyən problemlər mövcuddur. Belə ki, ölkədə kiçik və fərdi sahibkarlığın xüsusi çəkisi 84% olsa da, ÜDM-nun formalaşmasında, ixracda iri müəssisələr çıxış edir.

Sənaye parklarında mövcud problem əsasən, istehsal müəssisələri ilə elmi tədqiqat institutları arasında əlaqələr elə də qənaətbəxş edən deyil. Buna görə də, bir sıra universitetlərin nəznində yeni fəaliyyətə başlamaq istəyən sahibkarlar üçün məsləhət xarakterli biznes inkubatorların açılması önə çəkildi.

Ölkənin gələcəkdə dayanıqlı inkişafına zəmin yaradacaq Azərbaycan:2020 gələcəyə baxış konsepsiyası ixrac strukturunun təkmilləşdirilməsinə və qeyri-neft strukturunun stimullaşdırılmasına əsaslanır.

Tədqiqatın predmeti - Müasir qloballaşma və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində rəqabət qabiliyyətlilik anlayışının nəzəri və praktiki cəhətdən öyrənilməsini, obyektini isə ölkənin öz iqtisadi potensialından istifadə edərək rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəldilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri - Tədqiqatın məqsədi milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi yollarının müəyyən olunması və bu istiqamətdə lazımı tədbirlərin həyata keçirilməsi, xüsusilə də, prioritet sahələrin aşkarlanaraq müasir inkişaf meyllərinin öyrənilməsini, makroiqtisadi göstəricilərin təhlil edilməsi və artırılmasını özündə təşkil edir.

Tədqiqatın işinin vəzifələri

1) Ölkəyə yeni texnika və texnoloji yeniliklərin tətbiq olunması və innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinin təyin olunması;

2) Ölkənin ixrac strukturunun genişləndirilməsi və ixracın neft əməliyyatından asılılıq dərəcəsinin azaldılmasının müəyyən olunması;

3) İdxalın azaldılması və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə yerli istehsalın stimullaşdırılmasının öyrənilməsi;

4) Ölkə iqtisadiyyatında əlverişli investisiya mühitini yaratmaq və yatırılan investisiyaların daha çox insan potensialının inkişafına yönəldilməsinin tədqiqi;

5) Ölkədə məcmu məhsul buraxılışı həcmində və ayrı-ayrı sahələrin ÜDM-də xüsusi çəkisinin müəyyən olunması.

Tədqiqatın işinin məlumat bazası - Dissertasiya işinin işlənməsi zamanı İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun, Dövlət Gömrük Komitəsinin internet şəbəkəsində yerləşdirilən məlumatlardan geniş şəkildə istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsaslarını dayanıqlı rəqabət üstünlüklərinin formalaşması üzrə dövlət tərəfindən yerinə yetirilən siyasət, Respublika Prezidentinin iqtisadi inkişafın təmin olunmasına dair təlimat və sərəncamları, həmçinin, Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi qərarlar, fərmanlar, digər normativ hüquqi aktları təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi - Azərbaycanda rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılması üzrə iqtisadi sahələrdə islahatların həyata keçirilməsi və nəticələrinin makroiqtisadi göstəricilərin müəyyənləşməsinə təsiri araşdırılmışdır. Qloballaşma proseslərinin gedişində ölkənin beynəlxalq səviyyədə mövqeyi təhlil olunmuş və dünyada baş verən iqtisadi dəyişikliklərin milli iqtisadiyyata təsiri tədqiq olunmuşdur. İxrac strukturunun genişləndirilməsi və idxalın ölkədaxili istehsalla əvəz olunmasına dair icra tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Fəsil I. Milli iqtisadi sistemlərin Rəqabət qabiliyyətliliyin nəzəri və metodoloji əsasları

1.1. Milli iqtisadi sistemi şərtləndirən amillər və onun rəqabət qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinə nəzəri-metodoloji yanaşmalar

Dünya iqtisadi sistemində durumunu müəyyənləşdirən milli iqtisadiyyatın inkişaf dərəcəsi əhalinin həyat keyfiyyətinin yuxarı səviyyəsini təmin etmək, ölkənin milli təhlükəsizliyinin, habelə beynəlxalq əmtəə, kapital və xidmətlər bazarlarında rəqabətə davamlığını təmin etməkdən ötrü milli sərvətdən istifadə səviyyəsi ilə dəyərləndirilir.

Milli iqtisadiyyat institusional sistemlə tənzimlənən, bu ölkədə təşəkkül tapmış iqtisadi, siyasi (dövlət) və ideoloji (ictimai) qaydalara cavab verən, sahə və regional mühitlərdə strukturlaşdırılmış ölkə miqyaslı iqtisadi fəaliyyətdir.

«Milli iqtisadiyyat» terminini qəbul etməklə biz ona əsaslanırıq ki, ölkənin təsərrüfatı müxtəlif mülkiyyət formalarına məxsus müəssisələri birləşdirir. Onlar, təbii ki, institusional sistemin qarşıya qoyduğu tələblərə uyğun, dövlətin strateji məqsədlərini nəzərə alaraq fəaliyyət göstərməlidir. Lakin iqtisadi agentlərin maraqları həm strateji, həm də taktiki münasibətdə müxtəlif ola bilər, onların bilavasitə vahid mərkəzdən idarə edilməsi də praktiki olaraq qeyri-mümkündür. Başqa sözlə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində yalnız struktur yox, həmçinin ölkə iqtisadiyyatı daxilində qarşılıqlı münasibətlər də iqtisadiyyatın məskənləşdirilmiş qaydada idarə olunan iqtisadiyyatın şərtlərindən köklü şəkildə fərqlənir. Ölkənin iqtisadiyyatı mərkəzi hakimiyyət orqanlarına tabe olan vahid xalq təsərrüfatı kompleksindən, müxtəlif iqtisadi agentlər məcmununa çevrilir. Bu şəraitdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi üzrə dövlətin funksiyaları kökündən dəyişilir. Burada iqtisadi agentlərin fəaliyyətinin bütün aspektlərini reqlamentləşdirən, o cümlədən, xalq təsərrüfatı kompleksinin müvafiq proporsiyalarını təmin edən, icraçı məcburi olan direktivlər yox, cəmiyyətin mənafeyinə bütün iqtisadi agentlər məcmununun fəaliyyətinin müvafiqliyini müdafiə etməyə meyilli institutlar birinci plana daxil olur. [1, səh.53]

Ölkənin iqtisadiyyatı ictimai əmək bölgüsünün müxtəlif formalarının

nəticəsində yaranan və inkişaf edən, qarşılıqlı fəaliyyət göstərən müxtəlif səviyyəli agentlər kompleksidir.

İctimai əmək bölgüsü bütövlükdə cəmiyyətdə müəyyən sosial əhali qruplarının yerinə yetirdikləri müxtəlif sosial funksiyaları və bununla əlaqədar olaraq milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sferalarının (sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və rabitə və s.) ayrılması, hansı ki, bunların da öz növbəsində daha xırda bölmələrə-sahələrə, alt-sahələrə, istehsal növlərinə və s. bölünməsinə göstərir.

İqtisadi fəaliyyətin hər bir növü maddi və qeyri maddi nemətlərin istehsalı və mübadiləsi prosesində müəyyən funksiyaları yerinə yetirirlər. Bu fəaliyyətin nəticəsi fərdlərin, qrupların və təşkilatların da bu və ya digər tələbatlarının ödənilməsidir. Beləliklə, bu cür fəaliyyətin hər bir növü müəyyən iqtisadi təyinatla malik məhsullar istehsal (əmtəələr və xidmətlər) etməlidir: bu məhsul ya fərdi, ya da istehsal istehlakı təyinatlı olmalıdır. Nə qədər ki, məhsul öz texniki keyfiyyətlərə görə seçiləcək, onun istehsalı üçün müəyyən texnologiyalar və əsaslandırılmış resursları tələb oluna bilər.

Bununla belə qeyd olunan sahə bölmələrinin tərkibinin oxşarlıq dərəcəsi müxtəlif ola bilər. Məsələn, sənaye adlandırılmış milli iqtisadiyyat sahəsi mövcuddur. Bu sahənin müəssisələri nəyi birləşdirir? Başlıca olaraq məhsulun iqtisadi təyinatını. Sənaye cəmiyyətin istehsal vasitələrinə olan tələbatını ödəyir. Ancaq bu vasitələr istehlak və texniki keyfiyyətlərinə görə o qədər müxtəlifdir ki, bəzən onların istehsalına tamamilə müxtəlif texnologiyalar və resurslar tələb olunur. Məsələn, filizmədən və kimiya sənayesini, maşınqayırma və elektroenergetika və s. müqayisə etmək kifayətdir. Beləliklə, gələcəkdə milli iqtisadiyyat sahələrinin daha yüksək dərəcədə oxşarlığa malik həm müəssisələrin, həm texnologiyaların, həm də resursların olduğu müəssisələrin iqtisadi agentlər qruplarına bölgüsü zəruridir. Milli iqtisadiyyatın alt sahələri, istehsal sahələri, istehsal növləri və s. yaranır. Belə bölmələrin yaranması ilə milli iqtisadiyyat sahələri daimi yeniləşən təsnifatlarda əks olunur. Yuxarı səviyyəli təsnifatlardan aşağı dərəcəliyə keçdikcə qeyd olunan tərkiblərin birliyi də artır. Sahə bölmələrinin formalaşması prosesi istehsalın sahə differensiallaşması adını aldı.

Ölkənin sabit rəqabətə davamlılığını milli gəliri yaradan, liderlik edən ənənəvi sahələr müəyyən edir. Hər bir bazar sahəsinin həyat tsiklinin öyrənilməsi inkişaf mərhələlərinə və üç səviyyədə öz ölkəsində, iri regional bazarlarda və dünya bazarında rəqabət mövqeyinə müvafiq olaraq təsnifləşdirməyə imkan verir. [1, səh.58]

Neft, qaz, kimya sənayesinin yaxşı ixrac potensialı varıdır, həyat tsiklinə münasibətdə güclü mövqe tutur, lakin onların beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək və modelləşdirmək üçün investisiyalar tələb olunur.

Qara və əlvan metallurjiya sabit valyuta generatorlarıdır, lakin avadanlıqları modernləşdirmək üçün investisiyalar tələb olunur.

Dəmiryol nəqliyyatı, avtomobil sənayesi yetişkənlik mərhələsinə çatmışdır, ancaq son məhsulu yaxşılaşdırmağa imkan verən texnologiyaları cəlb etməklə modernizasiyaya böyük ehtiyac varıdır.

Maşınqayırma, yeyinti sənayesinin bəzi seqmentlərinin və istehlak mallarının bir çox sahələri milli bazarda cüzi xüsusi çəkiyə malikdir və aşağırəqabətli sayılır.

Toxuculuq və ayaqqabı sənayesinin müəyyən hissəsi, paltar tikişi, oyuncaqlar istehsalı üzrə müəssisələri tənəzzül mərhələsindədir. Bunlara beynəlxalq rəqabətin təsiri xüsusilə hiss olunur.

Dünya təsərrüfatçılıq sistemində Milli iqtisadiyyatın vəziyyəti Milli sərvətin və beynəlxalq əmtəə, xidmət, kapital bazarlarında ölkənin rəqabətqabiliyyətinin səviyyəsi ilə müəyyən edilir.

Milli sərvət istisnasız olaraq dövlətin malik olduğu bütün şeylərdir, maddi nemətlərdir, varlıqlardır. Beynəlxalq təşkilatlar (BMT, BVF, Beynəlxalq Bank və s.) yığılmış kapitaldan başqa Milli sərvətin, öz çəkisinə görə real yaradılmış kapitaldan ən azı 4-5 dəfə çox qiymətləndirilən təbii və insan resurslarını da daxil edilir.

Ölkənin Milli sərvəti aşağıdakı göstəricilər məcmusu ilə qiymətləndirilir.

- adambaşına düşən ümumi daxili məhsul;
- təbii resursların dəyəri;
- əmək resurslarının dəyəri;

- milli iqtisadiyyatın bütün növ müəssisələrinin və sahələrinin dəyəri.
[1, səh.90]

Qeyd olunanlarla yanaşı daha informasiyalı göstəricilərdən ölkənin rəqabət üstünlüyünün səviyyəsində istifadə edilir. M.Porterə görə ölkənin rəqabət üstünlüyünün qiymətləndirilməsinin kəmiyyət tərəfdən resurslardan istifadə göstəricisi ilə müəyyən etmək olar. Bunun dolayı qiymətləndirilməsində isə sərf edilən resursların həcmnin ÜMM-un vahidinə olan nisbəti ola bilər.

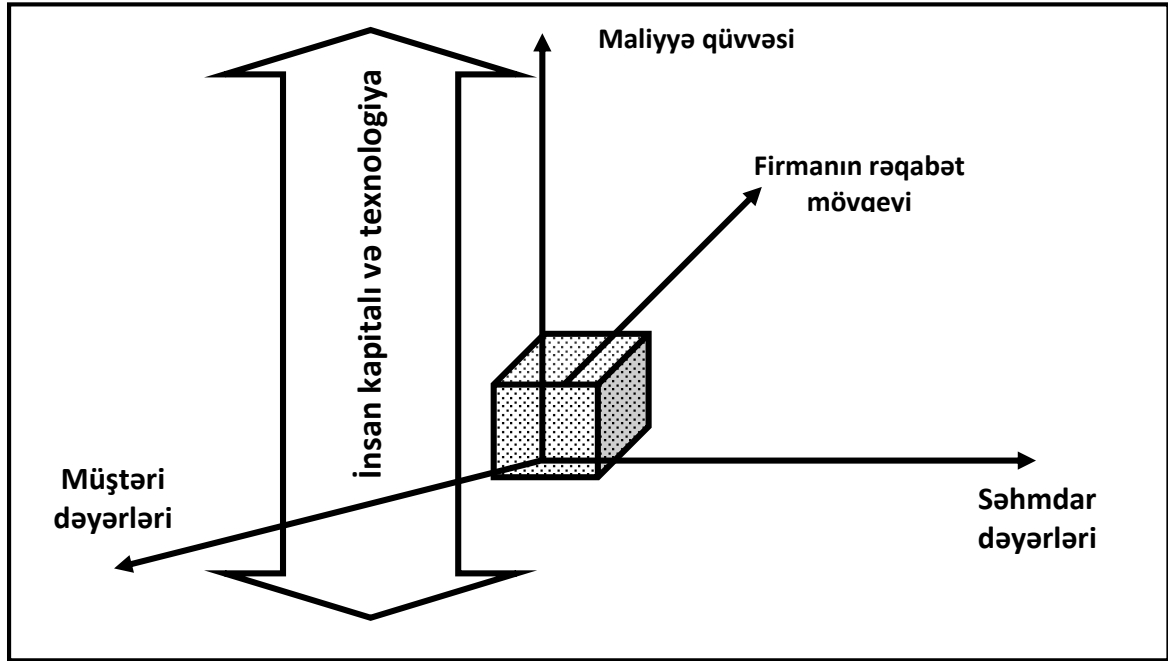
Son illərdə beynəlxalq aləmdə beynəlxalq ticarət əlaqələrinin sürətləndirilməsi şirkətlərin sıx rəqabətin yaşandığı bazarlarda uğur əldə etməsini çətinləşdirir. İnkişaf etmiş kommunikasiya və nəqliyyat texnologiyalarının bütün dünyada tətbiqi və ölkələr arasındakı sərhədlərin daralması inkişafa doğru mövcud dəyişikliyi sürətləndirmiş və texnologiyaların daha da geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Müxtəlif ölkələrdəki firmalar arasında strateji əməkdaşlığın artması nəticəsində dünyada mövcud olan rəqabət anlayışında önəmli dəyişikliklər yaranmışdır. Bu yeni münasibətlər informasiyanın inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə axınını asanlaşdırmışdır. Uzun illər varlığını qoruyan qapalı bazar anlayışı unudulmuş və nəticədə, dövlət tərəfindən daxili bazarda uzun illərdir xarici firmalara qarşı qorunan müəssisələr, şirkətlər gərgin rəqabət mühitinə cəlb olunmuşlar.

Rəqabət qabiliyyəti anlayışı daha dolğun firma səviyyəsində izah edilə bilər. Sadə ifadə ilə desək, fayda əldə edə bilməyən bir firma rəqabət qabiliyyətinə malik deyildir. Mükəmməl rəqabət şəraitində, bazarda təqdim olunan bir məhsulun bazar qiymətindən artıq olan orta qiymətə sahib bir firmanın rəqabət gücünə malik olmadığını söyləmək olar. Digər tərəfdən, rəqiblərinə nisbətə daha yüksək orta qiymətə sahib bir firma, orta qiymətdən yuxarı bir qiymətə məhsul satacaq olsa belə, bu prosesdən də faydalana bilməz. Firmaların effektiv şəkildə idarə olunmaması və ya effektiv fəaliyyət göstərməməsi, firmaların fəaliyyətinin səmərəli olmaması deməkdir. [1, səh.130]

Şəkil 1.1. Rəqabət qabiliyyəti anlayışları piramidası

Şəkil 1.1-də firma, sənaye və ölkə səviyyəsində rəqabət qabiliyyətliliyin müəyyən olunmasında əhəmiyyətli hesab edilən anlayışları ehtiva edən bir piramida göstərilib. Şəkildə yuxarıdan aşağıya doğru getdikcə rəqabət qabiliyyəti anlayışı genişlənməkdə və daha əhatəli bir hala gəlməkdədir. Buna görə dar mənada rəqabət qabiliyyəti firma səviyyəsində (mikro), geniş mənada rəqabət qabiliyyəti isə ölkə səviyyəsində (makro-beynəlxalq rəqabət gücü) rəqabət qabiliyyəti anlayışına adekvat hesab olunur. Firma səviyyəsində rəqabət qabiliyyəti, firmaların məhsullarını müəyyən bazarlarda rəqiblərinin qiymətlərinə bərabər və ya daha aşağı bir qiymətlə bazara çıxarma və sata bilmə qabiliyyətidir. [2, səh.7]

Şəkil 1.2. Rəqabət qabiliyyətinin artırılması (geometrik şərh)

mənbə: Feurer ve Chaharbaghi, 1994.:49-58

Rəqabət qabiliyyəti anlayışını başqa bir şəkildə təhlil etməyə çalışaq. Belə ki, şəkil 1.3-də bir firmanın rəqiblərinə nisbətə rəqabət mövqeyi (pozisiyası) analiz olunur. Rəqabət qabiliyyəti (güc) elementləri (müşəri dəyərləri, səhmdar dəyərləri və maliyyə qüvvəsi) bir matrisdə göstərilir. Bu matris insan kapitalını və istifadə olunan texnologiyanın səviyyəsini əks etdirən bir oxla təsir göstərir. Bu ox həm şirkətin mövcud rəqabət mövqeyini, həm də şirkətin gələcəkdə rəqabət mühitinə malik olma potensialına təsir edir. Bu baxımdan müştərilərə və səhmdarlara birbaşa təsir göstərir. İnsan kapitalı və texnologiya səviyyəsi artdıqca, şirkət rəqabət qabiliyyətini, gələcək rəqabət potensialını, bu güc və potensialı qorumaq və saxlamaq bacarığını artırır. [4, səh.9]

1.2. Dünya iqtisadiyyatında ölkələrin rəqabətliyiinin müəyyənləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları və dünya təcrübəsinin qiymətləndirilməsi

İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində, ölkənin rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi təkcə ölkənin dünya bazarında mövqeyini deyil, eyni zamanda milli təhlükəsizliyi də müəyyənləşdirən ən vacib problem hesab olunur.

Ölkələrin rəqabət qabiliyyəti:

- alınan vəsaitlərin ödənilməsi üçün iqtisadi imkan (Dünya Bankının İnkişafı);
- azad və ədalətli bazar şəraitində ölkələrdə mal və xidmətlərin istehsal qabiliyyətinin dərəcəsi;
- ölkələrin dünya bazarlarında rəqiblərindən daha çox maddi dəyərlər istehsal edə bilməsi;
- ölkələrin dünya bazarlarının tələblərinə cavab verən mal və xidmətlərin istehsalı bacarığı, ÜDM-də və dünya miqyasında əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı artmasına imkan verən dərəcədə dövlət resurslarının artırılması üçün şərait yaradır. [46]

Ölkələrin rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən amillər:

- iqtisadiyyatın dinamikliyi, iqtisadi inkişaf tempi, milli valyutanın mövqeyi, vacib malların istehsal həcmi və s. kimi göstəricilərlə qiymətləndirilmişdir;
- sənaye istehsalının səmərəliliyi;
- malların keyfiyyət səviyyəsinin göstəriciləri, istehlak xərclərinin həcmi və s. kimi qiymətləndirən bazarın dinamizmi;
- ölkələrin maliyyə sisteminin vəziyyəti və inkişafı, kommertiya banklarının fəaliyyətinə əsaslanan qiymətli kağızlar bazarı;
- əhalinin sayı və artım templəri, işçi qüvvəsi, işsizlik səviyyəsi, əmək resurslarının ixtisas dərəcəsi və s. əsasında təyin olunmuş insan resursları;
- dövlətin iqtisadiyyatda tənzimlənməsinin təsir dərəcəsi ilə vergi dərəcəsinin öyrənilməsi, ölkənin milli gəliri içərisində dövlət sektorunun payı və s. kimi qiymətləndirilən dövlətin rolu;

- resurslar və infrastruktur - ölkənin müxtəlif növ resurslarının təhlükəsizliyi infrastrukturun inkişafı ilə əlaqədar araşdırılır;
- ölkədəki ictimai-siyasi vəziyyət - onu xarakterizə edən göstəricilər gəlirin miqdarı və paylanması, sənayedə əmək münasibətləri və s. [46]

Sənaye və milli iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyətliliyini tədqiq edənlərdən biri Amerikalı alim M. Porterdir. O bir çox kitablarında, "Rəqabət strategiyası" (1980), "Rəqabətli üstünlük" (1985), "Qlobal sənayedə rəqabət" (1986), dünya iqtisadiyyatında rəqabət münasibətlərinin öyrənilməsi, beynəlxalq və sahələrarası iqtisadi əlaqələrin təhlilində yeni bir yanaşmanın vacibliyini və məqsəduyğunluğunu göstərdi. O, bu problemin araşdırılmasında başlıca kateqoriya kimi rəqabət qabiliyyətini hesab edirdi. 1990-cı ildə nəşr olunan "Millətlərin Rəqabətli Üstünlüyü" adlı monoqrafiyasında M. Porter müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrindən alınan real nümunələrə əsasən rəqabət qabiliyyətini müəyyən etmişdir. Sual veriləndə ki, "ümumiyyətlə ölkənin rəqabət qabiliyyəti nədir?", M.Porter yazır: "Bəzi iqtisadçılar ölkənin rəqabət qabiliyyətini məzənnə, faiz dərəcələri və s. kimi dəyişənlər tərəfindən müəyyənləşdirilmiş makroiqtisadi bir fenomen kimi başa düşürlər". Ancaq bir çox ölkələr büdcə kəsirinə (Yaponiya, İtaliya və Koreya), milli valyutanın (Almaniya, İsveçrə) və yüksək faiz dərəcələrinin (İtaliya və Koreya) dəyərsizləşməsinə baxmayaraq, sürətlə inkişaf edir və həyat səviyyəsini yüksəltməyə nail olublar. Başqaları iddia edirlər ki, rəqabətə davamlılıq böyük miqdarda ucuz işçi qüvvəsinin mövcudluğuyla təmin olunur. Almaniya, İsveçrə və İsveç kimi ölkələr yüksək əmək haqqı və uzun müddətli işçi qüvvəsinin çatışmazlıqlarına baxmayaraq inkişaf edirlər. Hesab edilir ki, yapon iqtisadiyyatı ucuz və artıq iş qüvvəsinə əsaslanır, amma Yaponiya işçi qüvvəsinin kəskin çatışmazlığı vasitəsilə də inkişafa davam etdi. M. Porter, rəqabət qabiliyyətinin ölkənin iqtisadi, siyasi və sosial vəziyyətini xarakterizə edən rəqabət mühiti, coğrafi, demoqrafik və təbii və digər şərtlərdən asılı olaraq bir sıra rəqabət üstünlükləri yaradan müxtəlif amillərin kombinasiyasının təzahürü olduğunu doğru hesab edir. M. Porter rəqabət

qabiliyyətinin faktiki təhlilinin mürəkkəbliyi və qeyri-müəyyənliyini göstərir və sistemli, inteqrasiya olunmuş yanaşmaya ehtiyacın olduğunu vurğulayır. [6, səh.464]

Porter, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətində dörd fərqli mərhələləri müəyyənləşdirir: istehsalın, investisiyanın, innovasiyanın və sərvətin faktoru. İlk üç mərhələdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti artmaqdadır, bir qayda olaraq, artan rifaha ilə irəliləyir. Dördüncü mərhələ böyümənin tədricən yavaşlaması və nəticədə azalma deməkdir. [5, səh.30]

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi dedikdə, adətən onun effektivliyini, ən müasir və yüksək keyfiyyətli məhsul bazarlarında əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanmaq, ölkələri üçün rəqabət üstünlüyü yaratmaq qabiliyyəti başa düşülür. Təşkilatın, sənayenin, malların və xidmətlərin, regionların və ölkələrin rəqabət qabiliyyətləri fərqləndirilir. Porter milli rəqabət üstünlüyü faktorlarını əks etdirən “Rəqabətli Romb” modelini təklif etmişdir. Ölkənin bu və ya digər sahələrdə müvəffəqiyyət əldə etdiyinə dair sualın cavabı firmaların fəaliyyət göstərdiyi mühiti formalaşdıran iqtisadiyyatın dörd determinantıdır.

Bu determinantlara nəzər salaq:

Amillər parametri. İstehsal amilləri - istehsal zamanı müxtəlif iqtisadi agentlərin, habelə bu agentlərin yerləşdiyi dövlətin rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasından ötrü zəruri olan qeyri - maddi (institutlar) və maddi (əşyavi) şərtlərdir.

Müəssisələrin strategiyası, rəqabət və strukturu. Müəssisələr daha yaxşı mövqeyə sahib olmaq və rəqabət üstünlüklərindən yararlanmaq üçün özünə məxsus olan rəqabət strategiyalarından istifadə edirlər. Başqa sözlə desək, rəqib müəssisələrin kontr-aksiya və aksiyaları müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi üçün yeni şərtlərin formalaşmasına səbəb olur. Əgər ki, ölkədə rəqabət şəraiti yoxdursa, yaxud zəif inkişaf etmişdirsə, habelə müəssisələr arasında rəqabət mövcud deyilsə, əgər onların mövcud strategiyaları rəqabət şəraitində fəaliyyətə yönəlməyibsə, o zaman nə daxili, nə də ki, xarici bazarlarda rəqabət üstünlüklərinin mövcud olmasını gözləmək lazım deyildir.

Tələb amilləri. Bunlara birinci növbədə alıcıların xidmət və əmtəələrin keyfiyyətinə tələbkarlığı; tələbin gəlirlərin səviyyəsinə, qiymətə görə elastikliyi, çarpaz elastiklik; ayrı-ayrı sosial qrupların bu və ya digər tələbatın vacibliyini dərk etmə səviyyəsi və s. aiddir. [1, səh.142]

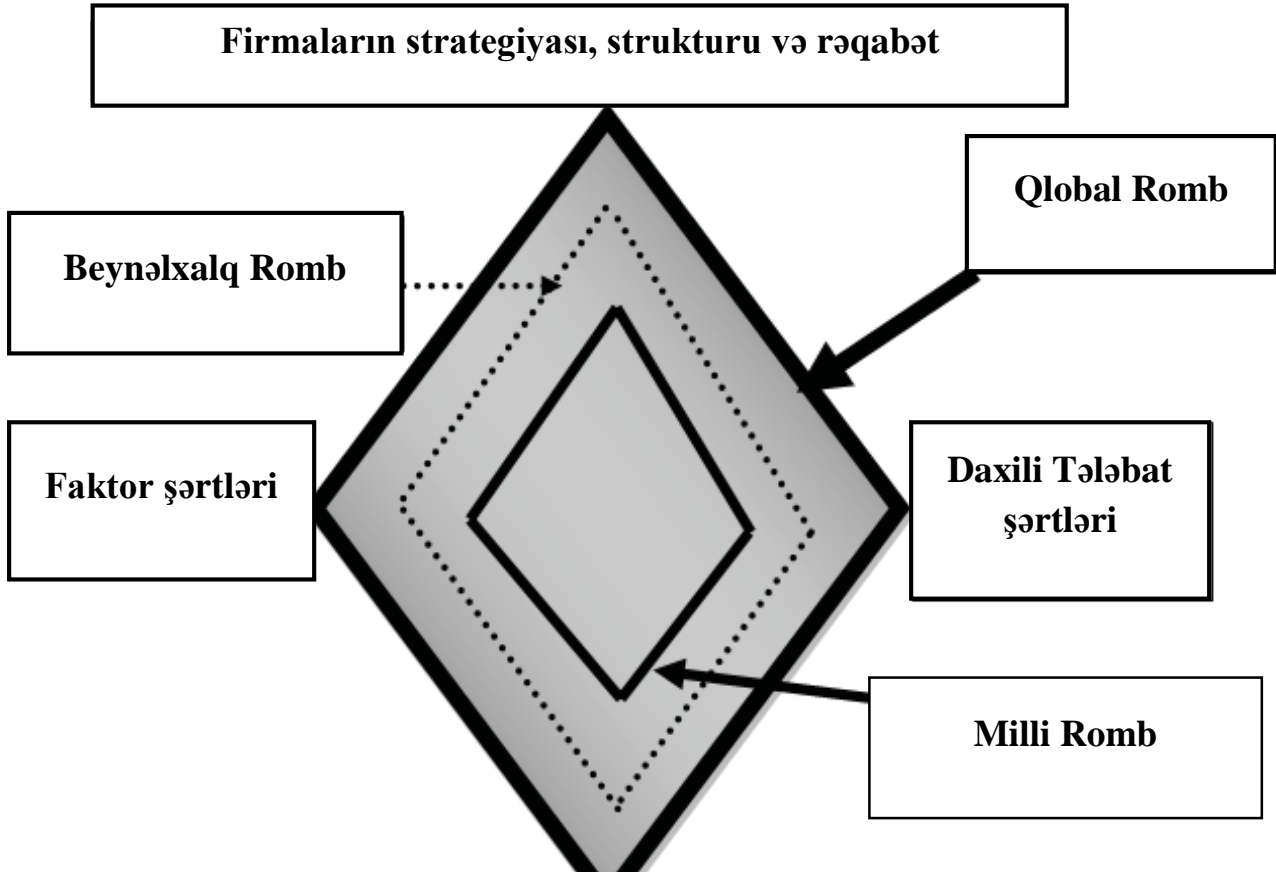
Yaxın və tamamlayıcı bölmələr. Milli iqtisadiyyatın inkişaf etmiş tamamlayıcı və yaxın sferalar, yəni müəssisələri lazımı yarımfabrikat, material, tamamlayıcı məmulatlar və başqa maddi vasitələrlə, habelə məlumat obyektləri ilə təchiz edən sahələrin mövcud olması ölkənin hər müəssisəsinin başqa ölkələrin kompaniyaları ilə müqayisədə rəqabət üstünlüklərinin formalaşdırılması və qorunması üçün vacib amildir.

Təsadüfi hadisələrin rolu. Eə növ hadisələrə təsadüfi deyə bilərik ki, onlar ölkə iqtisadiyyatda ümumi inkişaf qaydaları ilə uyğun deyil və onların baş verməsi prosesinə nə hökumət, nə də müəssisələr təsir edə bilər. Bunlara böyük texnoloji irəliləyişlər, kəşflər, dünya bazarlarında müxtəlif məhsul və xidmətlərin qiymətlərinin kəskin dəyişməsi daxil edilə bilər. Ən çox təsiri isə fors-major haları - müharibələr, epidemiyalar, təbii fəlakətlər göstərə bilər.

Hökumətin rolu. Bu baxışdan biz hökumət deyərkən həm icra, həm də qanunverici hakimiyyətin müxtəlif səviyyələrini başa düşürük. Rəqabət üstünlüklərinin əmələ gəlməsində hökumətin başlıca rolu bütün determinantlara təsir etməkdən ibarətdir. Hökumət bütün determinantlara təsir göstərə və onların təsirinə (həm mənfi, həm də müsbət) məruz qala bilər. Tələbin, həmçinin amillərin, parametrlərinə hökumətin vergi-büdcə, pul-kredit, sosial siyasətləri təsir göstərir. [1, səh.144]

Əslində, bu model, bu determinantlar olduqda sənayenin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini necə qoruya biləcəyini göstərir, lakin Porterin nəzəriyyəsi ilk növbədə inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının vəziyyətini izah edir. Onun modeli inkişaf etməkdə olan və ya az inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən tətbiq edildiyi üçün uyğunlaşdırılmalıdır, çünki bu ölkələr, dörd determinantın hər hansı birinin mövcud olmadığı halda, beynəlxalq rəqabət potensialını yarada bilər. Porterin təhlili Koreya və Sinqapurun uğurunu izah edə bilməz. A. Rugman isə göstərir ki, "ikiqat romb"

modeli adlanan rəqabətçilik anlayışı açıq iqtisadiyyatı olan kiçik ölkələr üçün daha vacibdir. G. Moon, A. Rugman və Verbeke ikiqat rombları kiçik ölkələrin mövqelərini təhlil etmək üçün uyğun olan ümumiləşdirilmiş cüt almaza uyğunlaşdırdılar.

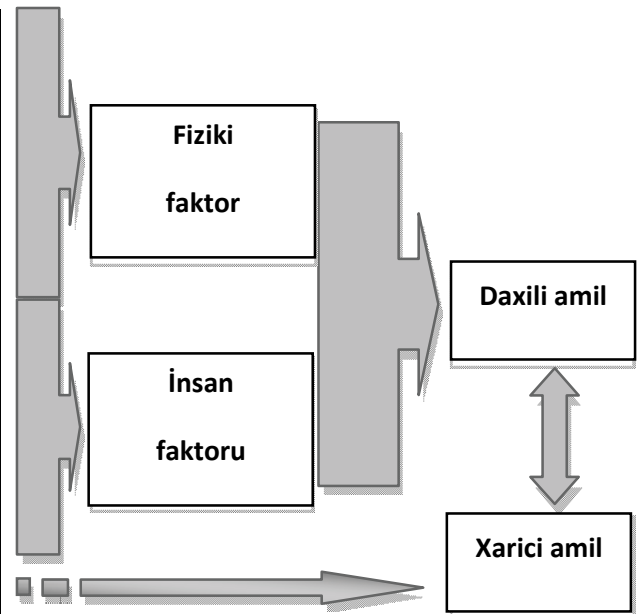

Şəkil. 2.1. Beynəlxalq rəqabət qabiliyyətli ümumi ikiqat romb [8]

Qlobal rombun ölçüsü gözlənilən dövrdə müəyyənləşdirilir, lakin milli rombun ölçüsü ölkənin ölçüsünə və onun rəqabət qabiliyyətinə görə dəyişir. Bu iki romb arasındakı kəsikli xətlərdən ibarət olan bir romb, həm də ölkənin rəqabət qabiliyyətini və parametrikliyini daxili və qlobal romba görə müəyyənləşdirən beynəlxalq bir rombdur. Beynəlxalq romb və milli romb arasındakı fərq, beynəlxalq və ya qlobal fəaliyyət sahəsini təmsil etməkdir. Qlobal fəaliyyət daxil olan və gedən parametrləri əhatə edir. Qeyd edək ki, vahid romb modeli ilə ümumiləşdirilmiş cüt romb modeli

arasında ən əhəmiyyətli fərq qlobal fəaliyyətin analizə daxil edilməsidir. İnkişaf etmiş ölkələrdən biri olan Cənubi Koreyanın rəqabət qabiliyyətini izah etmək üçün mühüm amillərdən biri qlobal fəaliyyət sahəsidir. Cənubi Koreyanın ən mühüm müqayisəli üstünlüyü onun ucuz və intizamlı insan resurslarıdır. D.S. Cho da, orijinal Porter modelinin Koreya kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrə tətbiqi ilə məhdud olduğunu iddia edir. O, ölkənin rəqabət qabiliyyətini müəyyənləşdirmək üçün müxtəlif (insan və fiziki) qrupların rolunu vurğulayır. 9-faktorlu model və Porterin romb modeli arasındakı fərqlər ənənəvi və yeni faktorların əlavə edilməsindən ibarətdir. Romb modeli faktiki şəraitdə təbii ehtiyatları və əməyi əhatə edir və 9 faktor model təbii ehtiyatları mövcud resursların qrupuna aid edir, əmək isə işçilərin kateqoriyasına aiddir. İnsanlar ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün fiziki faktorları təşkil edir. [8]

Nö	Romb modeli	Nö	9 faktor modeli
1	Faktor şərtləri	1	Mövcud resurslar
		2	Biznes mühiti
2	Firmanın strategiyası, quruluşu, rəqabət	3	Əlaqəli və xidmət sənayesi
		4	Daxili tələbat
3	Əlaqəli və xidmət sənayesi	5	İşçi qüvvəsi
		6	Dövlət məmurları və vəzifəli şəxslər
4	Daxili tələbat şərtləri	7	Sahibkarlar
5	Dövlət	8	Peşəkar menecerlər və mühəndislər
6	Təsadüfi hadisələr	9	Təsadüfi hadisələr

Şəkil. 2.2. Romb və 9 faktor modelinin determinantları [7]

Ölkələrin rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən amillər və mexanizmlərin müəyyənləşdirilməsində iqtisadi düşüncənin təkamülü bu göstəricinin kəmiyyətləşdirilməsinə dair aparatda əksini tapır. Ölkələrin qlobal rəqabət qabiliyyətliliyinin müqayisəli təhlili üçün Dünya İqtisadi Forumunun ekspertləri sıralamasını Qlobal Rəqabətlik İndeksi ilə müqayisədə istifadə edirlər. Qlobal Rəqabət İndeksinin hesablama metodologiyasında ilk fərdi göstəricilərin toplanması üç mərhələdə aparılır. Birinci mərhələdə sorğunun nəticələri, hesabatların sayını və strukturunu nəzərə alaraq, bütün respondentlər üçün toplanmışdır. Bu məcmu qiymətləndirmələr beynəlxalq statistika məlumatlarını tamamlayır, nəticədə özəl göstəricilərin bütün spektri yaradılır. İkinci mərhələdə 110 fərdi göstəricidən (1 - institut, 2 - infrastruktur, 3 - makroiqtisadi sabitlik, 4 - sağlamlıq və ibtidai təhsil, 5 - ali təhsil və təlim, 6 - məhsul bazarının səmərəliliyi, 7 - əmək bazarının səmərəliliyi, 8 - maliyyə bazarının inkişafı, 9 - texnoloji hazırlıq, 10 - bazarın ölçüsü, 11 – mürəkkəb biznes, 12 - innovasiya), bunlardan biri qlobal rəqabət qabiliyyətinə malikdir. [7, səh.33]

1.3. Qloballaşma şəraitində Ölkənin rəqabət qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinə yanaşmalar və üsulları

Ölkələrin rəqabətqabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi müxtəlif xarici qurumlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu metodologiya bir neçə illər ərzində istifadə olunmuşdur və qiymətləndirmənin nəticələri Ümumdünya Rəqabətlik Hesabatlarında hər il nəşr olunur. Bu metodikaya uyğun olaraq, ölkənin iqtisadi artımını qiymətləndirmək və orta və uzun müddətli dinamikasını xarakterizə etmək üçün ən vacib olan makro və mikroiqtisadi göstəricilər əsasında ölçülmüş sorğu edilən hər bir ölkə üçün rəqabət qabiliyyətinin göstəriciləri hesablanır. DİF-nun məlumatları əsasən ölkələrin iqtisadiyyatının vəziyyətini təhlil etməkdə və ya onları müqayisə edərkən siyasətçilər, iqtisadçılar, böyük iş adamları tərəfindən tətbiq oluna bilən bir müqayisəli vasitədir. DİF ölkənin rəqabət qabiliyyəti anlayışını ictimai və dövlət qurumlarının inkişafı və qarşılıqlı təsir dərəcəsi, həmçinin işgüzar mühitə və bu təşkilatın müxtəlif aspektlərinə aid digər amillər kimi təyin edir. Digər faktorlara,

məsələn, qanunvericiliyin inkişafı və həyata keçirilməsi, dövlət və bazar infrastrukturunun inkişafı, sağlamlıq və s. aid ola bilər. DİF bu qurumların və faktorların milli sərvət yığımının artım sürətini və nəticədə öz vətəndaşlarının rifahına birbaşa təsir edən bir ölkədə əmək məhsuldarlığını müəyyən etməsinin zəruri olduğunu hesab edir. Başqa sözlə, daha rəqabətli iqtisadi sistemlərdə vətəndaşlar adambaşına düşən gəlirləri daha yüksək səviyyədə ala biləcəklər. [47]

Beləliklə, rəqabətqabiliyyətliliyin qiymətləndirilməsi metodikası həm statik, həm də dinamik komponentlərə əsaslanır: bir ölkədə əmək məhsuldarlığının yüksək rəqabət qabiliyyətini qoruyub saxlaya biləcəyinə baxmayaraq, bu, ölkənin inkişaf potensialını müəyyənləşdirən investisiya qoyuluşlarının səviyyəsini müəyyənləşdirən amillərindən biridir.

Bir ölkənin rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsi metodu, hər bir amilin hesablanaraq göstəricilərin dəyərlərini hesablamaq üçün ilk növbədə məlumatların toplanmasına əsaslanır. Müasir metodikada ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin əsas göstəriciləri olan bir neçə faktor müəyyən edilmişdir. [47]

Faktor 1 - İnstitutlar.

Dövlət və ictimai qurumlar fərdlərin, şirkətlərin və hökumətlərin fəaliyyət göstərdiyi, sərvət yaradaraq, mənfəət əldə edən və iqtisadiyyatı gücləndirən iş mühitini təşkil edir. Təşkilatlar, ölkədə ümumi bir iş mühiti yaradan, ümumilikdə rəqabət qabiliyyətinə ciddi təsir göstərir. Onların rolu cəmiyyətdə maddi sərvətlərin bölüşdürülməsi mexanizmlərinin formalaşmasında xüsusilə vacibdir. Rəqabətin formalaşmasında qurumların əhəmiyyəti qanunun aliliyi ilə məhdudlaşmır.

Faktor 2 - İnfrastruktur.

Bu faktor, əsasən ölkə daxilində biznes fəaliyyətinin coğrafi konsentrasiyasını və xüsusilə iqtisadiyyatın fərdi sektorlarını müəyyənləşdirir. İnkişaf edilmiş infrastruktur ölkənin bütün regionlarında biznesin genişlənməsi və sənaye bölgələri arasında böyük məsafələrə təsirinin azaldılmasını, ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına yardım edir. Məsələn, inkişaf etmiş nəqliyyat kommunikasiya sistemləri, kommunikasiyalar, elektrik təchizatı bazarların səmərəli fəaliyyətinə və ixrac-idxal fəaliyyətinin inkişafına kömək edir.

Faktor 3 - Makroiqtisadi sabitlik.

Bu amil həm ölkədə biznesin inkişafı, həm də bütövlükdə ölkənin rəqabət qabiliyyətinə birbaşa təsir göstərir. Makroiqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində iqtisadiyyatın inkişafı üçün uzunmüddətli strategiyaların həyata keçirilməsi mümkün deyil, maliyyə sektoru böyük büdcə kəsiri ilə normal fəaliyyət göstərə bilməz və s.

Faktor 4 - Səhiyyə və ibtidai təhsil.

Əmək qabiliyyəti olan əhalinin fiziki sağlamlığı ölkədə əmək məhsuldarlığının artırılması üçün vacibdir. Buna görə, vətəndaşların sağlamlığına sərmayə qoyulması bu investisiyaların sosial yönündən danışmaq deyil, bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafı üçün sözsüz ki, mühüm amildir.

Faktor 5 - Əmtəə bazarlarının effektivliyi.

Səmərəli əmtəə bazarlarına malik olan ölkələr mal və xidmətlərin daha geniş çeşidini istehsal edir və istehsal edilən məhsulların sıx istehlakını nümayiş etdirirlər. Buna görə, bu şəraitdə ölkədə rəqabət aparmaq və ölkədə biznes fəaliyyətinin inkişafına kömək edən ixrac-idxal əməliyyatlarında şəffaflığın olması vacibdir. Əmtəə bazarlarının səmərəliliyi əsasən istehlak mədəniyyətinin, davranış və üstünlüklərin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyənləşdirilmiş tələbatın şərtlərindən asılıdır.

Faktor 6 - Əmək bazarının effektivliyi.

Əmək bazarlarının iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq, iqtisadiyyatın bir sektorundan digərinə köçürülməsi və əmək haqqının effektiv səviyyəsini tənzimləmək üçün əməyin səmərəli şəkildə bölüşdürülməsi məqsədi ilə yaxşı mexanizmlər olmalıdır.

Faktor 7 - Maliyyə bazarlarının təkmilləşdirilməsi.

Fondların daxili yığılımı və onların yenidən bölüşdürülməsindən daha səmərəli istifadə etmək üçün müxtəlif maliyyə idarəetmə mexanizmlərini təklif edən inkişaf etmiş bir maliyyə sektoru lazımdır. İnkişaf edilmiş maliyyə bazarı ölkənin iqtisadiyyatına innovasiyalar və investisiyaların həyata keçirilməsinə kömək edir.

Faktor 8 - Biznesin təkmilləşdirilməsi.

Biznesin təkmilləşdirilməsi malların və xidmətlərin effektiv istehsalı üçün

zəruri şəraitdir. Bu qrupda nəzərə alınan amillər həm ölkədə, həm də fərdi şirkətlərdə, onların strateji və əməliyyat fəaliyyətlərində bütün biznes inkişaf sisteminə aiddir.

Faktor 9 - Bazarın həcmi.

Bazarın həcmi həmçinin əmək məhsuldarlığına da təsir edir, çünki coğrafi olaraq böyük bir bazar miqyaslı iqtisadiyyatı istifadə edən şirkətlərə üstünlük verir. Qloballaşma daha az əhəmiyyət kəsb etdiyindən, bazarın ərazi yeri qələbə qazanır və beynəlxalq bazarlar bir çox şirkətlər üçün daxili bazarları əvəz etməyə başlayır.

Faktor 10 - İnnovasiya.

Bu amil hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatının davamlı inkişafı üçün son dərəcə vacibdir. Müvafiq olaraq, fəal yenilikçi fəaliyyət dövlət səviyyəsində dəstək tələb edir: fundamental və tətbiqi elmi tədqiqatların maliyyələşdirilməsi və bazar qurumları səviyyəsində: tədqiqat institutları, universitetlər, istehsal müəssisələri arasında sıx əməkdaşlıq. [6, səh.130]

Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün üç əsas üsul vardır. Birinci metod əmək məhsuldarlığı, əmək haqqı və valyuta məzənnələri kimi xüsusiyyətlərin funksiyası olan vahid əmək haqqı indeksinə aiddir. Bu göstəriciləri istifadə edərək, milli xərclərin və qiymətlərin müqayisə edilməsi, ölkələrin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinin dəyişməsinə müəyyənləşdirmək mümkündür:

$$ULC = \frac{W}{Pr}$$

ULC-vahid ödəniş, W-əmək haqqı, Pr-əmək məhsuldarlığı.

Vahid əmək haqqının göstəricisi rəqabət qabiliyyətinin universal göstəricisidir. Belə ki, əməyin məhsuldarlığı ilə səmərəlilik nisbəti, texnoloji səviyyə, yenilik prosesinin intensivliyi daxil olmaqla istehsalın səmərəliliyini xarakterizə edir.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün bir neçə yanaşma mövcuddur. DİF layihəsində istifadə olunan əsas metod dünya miqyasında geniş informasiya həcmələrinin statistik emalı əsasında kompleks göstəricilərin qurulmasıdır. Hər bir ölkə üçün rəqabət qabiliyyəti indeksi

səkkiz əsas subyektlərin orta hesabla 8 əsas amili kimi açıqlanır: şəffaflıq, hökumət, maliyyə, texnologiya, infrastruktur, idarəetmə, əmək, institusional mühit.

Ölkənin rəqabət qabiliyyətinin inkişaf mərhələsini qiymətləndirmək üçün göstəricilər:

- iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini və onun artım sürətini xarakterizə edən;
- əmək resurslarının xüsusiyyətləri (fəal əhalinin payı, əmək məhsuldarlığının səviyyəsi, əmək haqqı, fərdi gəlir);
- ÜDM-in faiz göstəriciləri (xərclərin artım templəri, təhsil xərcləri, patentlərin sayı);
- İxracın xüsusiyyətləri (dünya ixracatında ölkənin payı, ixracın artım tempi, əmək istehlakçıları və xammal sənayesinin payı, investisiya qoyuluşu intensivliyi, yüksək texnologiyalı sənaye, ÜDM-də xidmət sektorunun payı);
- investisiyalar (daxili investisiyanın payı, ÜDM-in payı) və s. [47]

Bununla yanaşı, yeni metodologiyaya əsasən, iqtisadiyyatın xammal asılılığının səviyyəsi nəzərə alınır. Belə ki, ölkənin ixracının 70% -i əmtəədirsə, onun rəqabətqabiliyyətliliyi subindeksə, "əsas konsepsiyalara" daxil olan amillər qrupuna daha çox bağlıdır.

Cədvəl. 3.1. DİF-in rəqabət qabiliyyət göstəricilərinin kəmiyyət xüsusiyyətlərinin inkişafı

Versiyalar	Komponentlərin sayı və onların adı	Göstəriciləri n sayı
2009 – 2010	3-indeks texnologiyaları indeksi, dövlət müəssisələrinin indeksi, makroiqtisadi mühitin indeksi	36
2011 – 2012	9 - institut, infrastruktur, makroiqtisadiyyat, sağlamlıq və ibtidai təhsil, ali təhsil, bazar səmərəliliyi, texnoloji hazırlıq, biznesin inkişafı, innovasiya.	90
Versiyalar	Komponentlərin sayı və onların adı	Göstəriciləri n sayı
2013 – 2014	12 - institut, infrastruktur, makroiqtisadiyyat, səhiyyə və ali təhsil, ibtidai təhsil, əmtəə bazarlarının səmərəliliyi, əmək	110

	bazarının səmərəliliyi, maliyyə bazarının inkişafı, bazarın həcmi, texnoloji hazırlıq, biznesin inkişafı, innovasiya.	
--	---	--

Rəqabətin qiymətləndirilməsi üçün alternativ metodlar vardır. Dörd növ rəqabət qabiliyyət qrupunu müəyyən edən E. Yasin tərəfindən təklif olunanlardan biri: 1) xarici rəqabət qabiliyyəti, 2) daxili rəqabət qabiliyyəti, 3) resursların rəqabətqabiliyyətliliyi, 4) təşkilatların rəqabətqabiliyyətliliyi. [3, səh.77]

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətinin makroiqtisadi amilləri

Dünya dövlətlərinin başlıca iqtisadi hədəfi ölkə vətəndaşlarının həyat standartlarının yüksəldilməsidir. Buna isə sahib olduğu resursları istehsal prosesində səmərəli şəkildə istifadə etməklə, nail olmaq olar. Bununla da, dövlətin rəqabət gücünü araşdıran iqtisadçılar rəqabət gücü-əmək məhsuldarlığı əlaqəsi üzərində dayanmışlar. 90-cı illərdə rəqabət gücü əmək məhsuldarlığının artması ilə əldə olunan gəlirlərin əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilməsini nəzərdə tuturdu. Lakin, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində rəqabət qabiliyyətinə makro səviyyədə yanaşılaraq, rəqabət qabiliyyətinə fərqli yanaşma tendensiyası yarandı. Bu baxımdan analiz olunan faktorlara əmək məhsuldarlığı, kapital qoyuluşlarının nisbəti, insan kapitalı üzrə ölkələrarası fərqliliklər, işçi qüvvəsinin real əmək haqqı səviyyəsi, eləcə də, A&D xərclərinin səviyyəsindəki fərqləri və s. daxildir.

Ölkənin rəqabətqabiliyyətini müəyyən edən amillərdən bəzilərini nəzərdən keçirək.

1. Devalvasiya və valyuta məzənnəsi siyasəti- ölkə daxilində idxalın səviyyəsini aşağı salmaqla və ixracatı təşviq etməklə tədiyyə balansındakı kəsrin azaldılmasına yönəldilmiş siyasətdir. Belə ki, yerli valyutanın xarici valyuta qarşısında dəyər itirmiş olur ki, bununla da, ölkədən ixrac olunan məhsulların qiymətində azalma müşahidə olunsa da, idxal olunan məhsulların qiyməti artmış olur. İdxal qiymətləri artdığından ölkə bəzi məhsulların idxalını ixtisara salaraq həmin məhsulun ölkə daxilində istehsalına meyl olmuş olur və həmçinin, ixrac məhsullarının qiyməti azaldığından həmin məhsullara dünya bazarında tələb artaraq rəqabətqabiliyyətliliyi yüksəlmiş olur. Bununla da, valyuta məzənnəsi siyasəti bir növ idxalın səviyyəsinə təsir etmiş olur. Bəzən ölkə daxilində idxal məhsullarının qiyməti artdıqda həmin məhsullara tələb aşağı düşmüş olur ki, bu da siyasətin uğursuzluğuna

səbəb olur. Lakin, daxili qiymətlərin sabit qaldığı şəraitdə bu siyasət özünü doğrultmuş olur.

2. Rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata əlverişli makroiqtisadi mühiti formalaşdırmaq və bununla da, davamlı iqtisadi sabitliyə, iqtisadi artımın həyata keçirilməsinə nail olmaqla mümkündür. Ümumiyyətlə, makroiqtisadi mühit investisiyaların səviyyəsini və keyfiyyətini müəyyən edir. Rəqabətliyin yüksəlməsində məhsuldarlığın yüksəlməsilə yanaşı, kapital-əmək nisbətinin artması da böyükdür ki, məhsuldarlığı yüksələn ölkələr əsasən, əmək və kapital qoyuluşundan səmərəli istifadə edən ölkələr hesab olunur. Lakin, inflyasiyanın mövculuğu ölkə iqtisadiyyatında qeyri-sabitliyə gətirib çıxarır ki, bu isə xaricə kapital axınına və ölkə daxilində kapital qoyuluşuna mənfi təsir etmiş olur. Nəticədə, bu amil məhsuldarlığın azaldılmasına və investisiya üçün az cəlb ediciliyə səbəb olur.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin iqtisadi sabitlik əldə etməsi üçün atılan addımlardan biri əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasından ibarətdir. Ümumiyyətlə, rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşması amillərindən biri də investisiya cəlbediciliyinin artırılmasından ibarətdir. Bu baxımdan, 1994-cü ildə Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus hissəsində "Azəri", "Çıraq" yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və hasil olunan neftin pay şəklində bölüşdürülməsi"nə dair 11 iri neft şirkəti ilə ARDNŞ arasında imzalanmış müqavilə birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasını stimullaşdırmış oldu.

3. İnsan kapitalı-İnnovativ yeniliklərin əsasında insan potensialının inkişafı dayanır ki, bu da ölkənin rəqabətqabiliyyətinin formalaşmasında əsas ünsür hesab olunur. İnsan potensialının inkişafına yönəldilmiş kapital strateji amil kimi perspektiv dövr üçün yenilik və kəşflərin əsasını təşkil edir. Həmçinin, ölkədə ali təhsil müəssisələri ilə mövcud Yüksək Texnologiyalar Parkı, Sənaye Parkları arasında əlaqə yaratmaqla ixtisaslı kadrların həmin müəssisələrə cəlb olunmasına bununla da, yeni texnikaların və avadanlıqların ərsəyə gəlməsinə, onların da müvafiq müəssisələrdə istifadə olunmasına nail olmaq olar.

4. Keyfiyyət - rəqabət gücü ilə hədəflənən keyfiyyət dünya bazarında nəzərdə tutulan tələbə uyğunəmtə və xidmətləri rəqibləri ilə müqayisədə, daha aşağı qiymətə

təklif etməyi nəzərdə tutur və burada əsas məqam isə müəssisə işçinin əmək haqqını elə müəyyənləşdirməlidir ki, ödənilən əmək haqqı məhsul verimi ilə tarazlanmış olsun. Əsasən, İEÖlər bu yolla məhsul istehsalını həyata keçirmiş olur. Bəzi məqamlarda isə müəssisə texnoloji yenilikləri cəlb etməklə və işçinin əmək haqqını azaltmaqla, sağlamlıq baxımından əlverişsiz mühitdə çalışdırmaqla istehsal xərclərinə qənaət edir və dünya bazarında aşağı qiymətlə çıxış etmiş olurlar. Belə olduqda, rəqabət güclərini qorumaq niyyətində olan müəssisə qiymət rəqabəti yerinə məhsul çeşidliyini, müştəri məmnuniyyətini və s. nəzərdə tutan keyfiyyət rəqabəti yoluyla dünya bazarında iştirak edirlər.

Yerli bazarda monitoring aparmaqla, sahədə fəaliyyət göstərən inhisarçı müəssisələrin və onların təmərküzləşmə səviyyəsinin müəyyən olunması, həmin müəssisələrə qarşı antiinhisar tədbirlərin görülməsi rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsidir. Bu baxımdan, təsərrüfat subyekti bazarda 35%-dən çox paya sahib olduqda, həmin müəssisələrin bazarda davranışına dövlət tərəfindən nəzarət edilir. Bu kimi tədbirlər haqsız rəqabətin aradan qalxmasına və rəqabətin stimullaşdırılmasına xidmət etmiş olur. Çünki, ölkədə istehsal olunan əmtəə və xidmətlərə tələbin artması, həmin məhsulların dünya bazarında da rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə dəlalət etmiş olur.

Respublikamızda bazarın tənzimlənməsi, əlverişli rəqabət mühitinin formalaşması "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" qanun, "Haqsız rəqabət haqqında" qanun və "Təbii inhisarlar haqqında" qanun mexanizmi ilə reallaşır. Sözü gedən qanunların təhlili zamanı bir sıra ölkələrin, o cümlədən, Türkiyə, Almaniya, Polşa, Rusiya, Ukrayna, Braziliya, Latviyanın bu sahədə mövcud qanunvericiliyi ilə bağlı təcrübəsinə müraciət edilmişdir.

Davamlı iqtisadi sabitliyə nail olmaq və ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, texnoloji yeniliklərə söykənən informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sferalarının əhatə dairəsinin inkişaf etdirilməsi, elmi araşdırmaların yerinə yetirilməsi və bu sahədə əldə edilən nəticələrin tətbiqi üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 22 dekabr tarixli fərmanına əsasən, Sumqayıt Yüksək Texnologiyalar Parkı yaradılmışdır. Ümumiyyətlə, YTP elmi

tədqiqatların və təcrübi-konstruktor işlərinin yerinə yetirilməsi və əldə olunan yeni texnoloji nəticələrin istehsalə yönəldilməsini təşkil edir. STP-da elektrik avadanlıqları, kabellər, polimer məhsulları, polad emalı və maşınqayırma hissələri, qaldırıcı kranlar və s. kimi məhsullar istehsal olunaraq, həm ölkədaxili, həm də xarici tələbatları ödəmək gücünə malikdir. STP dövlət büdcəsinin ən iri vergi ödəyicisi hesab olunaraq, tikinti sektorunda və istehsal sferasında, ümumilikdə, 4500 işçi çalışır.

Ölkədə eyni zamanda Sumqayıt, Mingəçevir, Qaradağ, Balaxanı Sənaye Parkları fəaliyyət göstərir. Bundan başqa, Sumqayıt Sənaye Parkı 7 il müddətinə əmlak vergisindən, torpaq vergisindən, mənfəət vergisindən, gömrük rüsumundan, istehsalda istifadə məqsədilə əldə olunan texnika və texnologiyaya görə ƏDV-dən azad olunmuşdur. Bu isə ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətinin artırılması istiqamətində atılan addımlardan hesab olunur.

Bundan başqa, ölkədə fəaliyyət göstərən innovativ müəssisələrdən biri də 2012-ci il 13 iyulda əsas qoyulan və hal-hazırda müxtəlif regionlarda 11 mərkəzi olan Asan xidmət mərkəzi hesab olunur. İstənilən ölkənin rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata malik olmasını şərtləndirən əsas amillərdən biri əhaliyə göstərilən xidmətin yüksək səviyyədə olmasıdır ki, bu baxımdan Asan xidmət mərkəzi “vahid məkan” prinsipi altında 6 məqsədə xidmət etmiş olur: operativlik, şəffaflıq, nəzakətlik, məsuliyyət, etik davranış qaydalarına nəzarət və rahatlıq.

Ölkədə insan kapitalının inkişaf etdirilməsi məqsədilə **“2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”** qəbul olunmuşdur. Proqrama uyğun olaraq həmin illərdə ümumilikdə, 3302 nəfərin təhsili ilə əlaqədar xərcləri ARDNF tərəfindən ödənilmişdir.

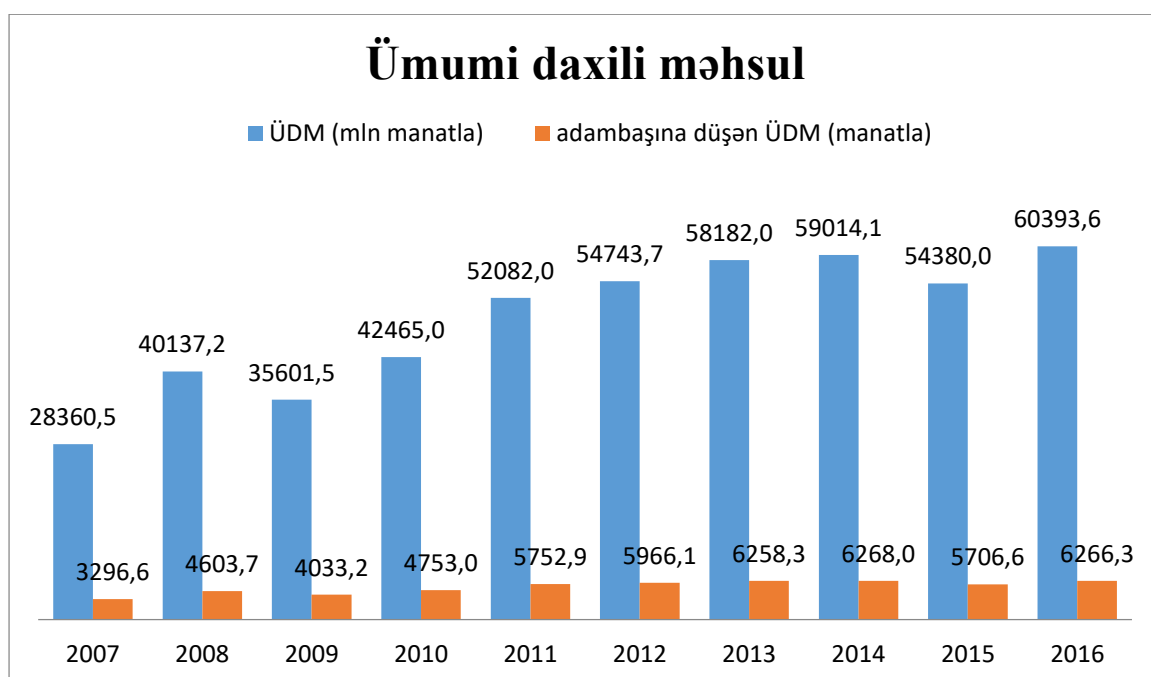
Cədvəl 2.1.Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər

	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər, milyon manat	28,8	92,8	116,7	117,0	124,2	113,2	110,2
Ümumi daxili məhsula nisbətən, faizlə	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Dövlət büdcəsinin xərclərinə nisbətən, faizlə	1,3	0,8	0,7	0,6	0,7	0,6	0,6

Mənbə: az.stat.gov.az

İnnovativ yeniliklərin tətbiqi və neft gəlirlərinin insan kapitalının inkişafına yönəldilməsi öz növbəsində iqtisadi artımı sürətləndirmiş oldu. Buna görə də, ölkədə istehsal olunan ÜDM və adambaşına düşən ÜDM göstəriciləri də ölkə rəqabət qabiliyyətliliyini müəyyənləşdirən amil hesab olunur. Aşağıdakı cədvəldə 2007-2016-cı illər üzrə ÜDM-un göstəricilərinə əsaslanan diaqram verilmişdir:

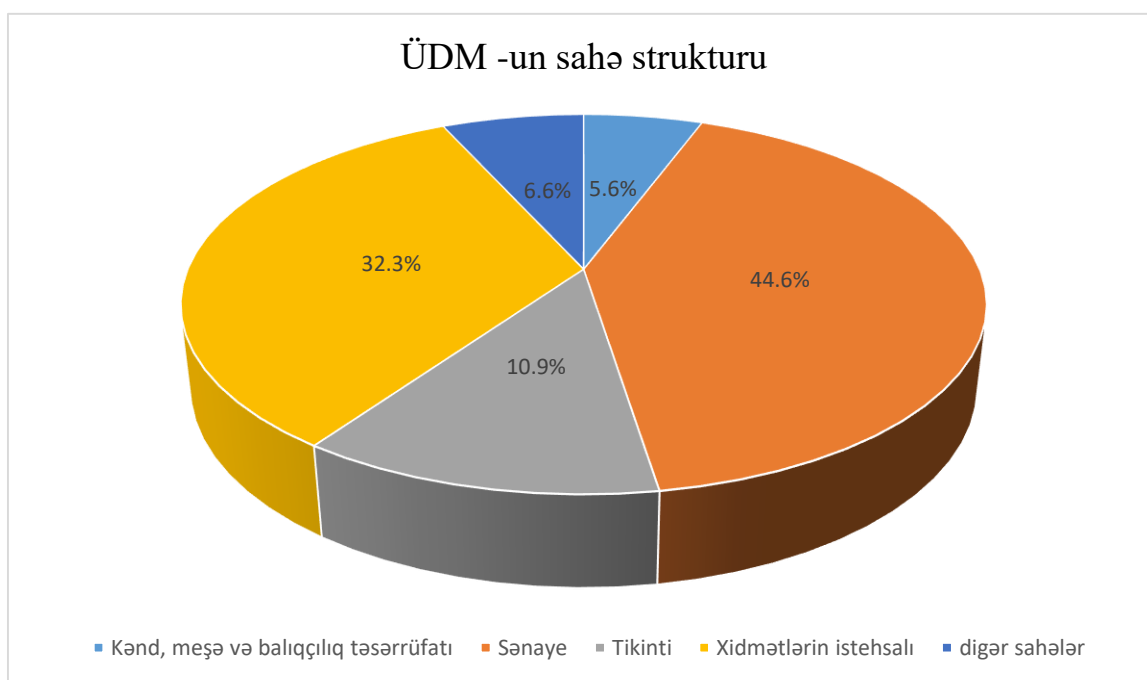
Diaqram 2.1.ÜDM-nun 2007-2016-cı il üzrə göstəriciləri

Mənbə: DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Diaqram nəzər saldıqda, göstərilən illər ərzində ÜDM-un həcmi üzrə ən aşağı göstərici 2007-ci ildə, ən yüksək göstərici isə, 2016-cı ildə, adambaşına düşən ÜDM-un həcminə görə isə 2007-ci ildə aşağı, 2014-cü ildə isə yüksək göstərici qeydə alınmışdır. Neft sektorunun ÜDM-da payı 2015-ci ildə 25520,1 mln manat (47,3%), 2016-cı ildə 22798,3 mln man (41,6%), 2017-ci ildə isə 22541,1mln manat 38, 5% təşkil etmişdir. Həmçinin, qeyri-neft sektorunun ÜDM-da payı 2015-ci ildə 28474,9 mln man (52,7%), 2016-cı ildə isə 31942,6 mln man (58,4%), 2017-ci ildə isə 36027,8 mln man (61,5%) olmuşdur. Göründüyü kimi, son 3 ildə ÜDM-un formalaşmasında neft sektorunun payı getdikcə azalmış, qeyri-neft sektorunun payı isə artmışdır. Aşağıda verilmiş diaqramda 2016-cı ildə ÜDM-un formalaşmasında iştirak edən müvafiq sahələrin çəkisi təsvir edilmişdir:

Diaqram 2.2. ÜDM-nun sahə strukturu

Mənbə: DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

2016-cı ildə ÜDM-nin formalaşmasında göründüyü kimi sənaye üstünlük təşkil edir ki, onun da 39,6%-i neft və qaz sənayesi, 5%-i isə qeyri-neft sənayəsinin payına düşür. ÜDM-un sahə strukturunda xidmət sektorundan ticarət, nəqliyyat

vasitələrinin təmiri 7,5 %, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə 2,2%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı isə 5,9% , informasiya və rabitə 1.9% çəkiyə malikdir.

DSK-nin statistik məlumatına əsasən, 2015-ci illə müqayisədə, ÜDM-un sahə strukturunda sənayenin payı 5,3% azalmış, tikinti və xidmət sektorunun payı isə uyğun olaraq 1,7% və 2,8% artmış, həmçinin, kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatının ÜDM-da çəkisində isə 0,4% azalma müşahidə olunmuşdur.

Bundan başqa, sənayenin sahə strukturuna nəzər saldıqda, 2015-ci ildə mədənçıxarma sənayesi ümumi sənayenin 67%, 2016-cı ildə isə, 69,8%-ni, emal sənayesi isə 2015-ci ildə 24,3%, növbəti ildə isə 22,9%-ni təşkil etmişdir.

Ümumiyyətlə, sonuncu illərə diqqət yetirsək, mədənçıxarma sənayesində azalma meylləri, emal sənayesində isə artma meylləri müşahidə olunmuşdur. Son illərdə elm-sənaye parklarının inkişafı, ETT-nin nailiyyətlərinin iqtisadiyyata tətbiqi və s. amillərinin təsiri ilə emal sənayesində artım tendensiyası müşahidə olunmuşdur. Həmçinin, ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması inkişaf etdirilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlərin nəticəsi olaraq, ÜDM-da özəl bölmənin payında ciddi artım baş vermişdir. Belə ki, əgər 1995-ci ildə ÜDM-da özəl bölmənin payı 30,3% idisə, 2015-ci ildə artıq 81,2% olmuşdur.

Ölkənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin digər şərti kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi təşkil edir. Dünyaca İEÖ-də müəssisələrin 80-90%-i, eləcə də, ÜMM-un 45-50%-i, məşğul əhalinin isə 50-60%-i, yeni fəaliyyətə başlayan iş yerlərinin 70-80%-dən çoxu kiçik və orta sahibkarlığa əsaslanır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə kömək məqsədilə ölkədə fəaliyyət göstərən əsas qurumlara Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu, Sahibkarlar Şurası, Biznes Tədris Mərkəzləri və s. misal göstərmək olar. Fondun məqsədi sahibkarlıq subyektlərinin ölkənin ixrac qabiliyyətinin artırılmasında, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında, ölkənin iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsində və birgətərəfdaşlıq layihələrinin yerinə yetirilməsində iqtisadi subyektlərə yaxından dəstək göstərməkdir. Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün gələcəkdə Sumqayıtda və Balaxanıda sənaye klasterlərinin yaradılması nəzərdə tutulub. Balaxanıda yaradılması nəzərdə tutulan

sənaye klaster Bərk məişət tullantılarının çeşidlənməsi zavodunda istehsal olunan xammal əsasında yeni istehsal prosesinin həyata keçirilməsi məqsədini daşıyacaq.

Bundan başqa, qəbul olunmuş “Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramı”nın (2014-2018) əsas prioritet istiqamətlərindən biri də regionlarda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin sayının artırılmasından ibarətdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün proqramın yerinə yetirilməsi ilə Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri əsasında ölkə üzrə ümumilikdə 19,1 min sahibkara 1,2 milyard manat güzəştli kredit verilmiş və sonda 110 min yeni iş yeri yaradılmışdır. Sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə olan ehtiyacını ödəməsi üçün onlara verilən güzəştli kreditlərin maksimum məbləği 100 min ABŞ dollarından 10 mln. manatadək artırılmış, həmçinin, güzəştli kreditin maksimum müddəti 2 dəfə artırılaraq 5 ildən 10 ilədək uzadılmış, onların faiz dərəcələri 7%-dən 6%-ə dək azalmışdır. Ümumiyyətlə, proqram regionlarda aqrar sektorun inkişafına, magistral yolların və infrastruktur sahələrin inkişafına, əhaliyə göstərilən rabitə və informasiya xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılmasına, əhalinin ekoloji baxımdan təmiz su ilə təminatının yaxşılaşdırılmasına və s. yönəldilmişdir. Proqramın yerinə yetirilməsi müddətində əhalisinin sayı 1,1 mln olan 26 rayonun 702 yaşayış məntəqəsində müasir yol infrastrukturunu tikilmişdir. Həmçinin, əhaliyə göstərilən rabitə xidmətlərinin yaxşılaşdırılması üçün 982 poçt şöbəsi, 1395 ATS yaradılmışdır.

Aqrar sektorun inkişafı üçün nəzərdə tutulmuş Aqrolizinq ASC vasitəsilə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı müasir texnologiyalar, təkmil avadanlıqlar əsasında həyata keçirilmişdir. Beləki, kombaynlar, kənd təsərrüfatı texnikası fermerlərə lizinq yolu ilə ya icarəyə verilir, ya da satılır. Ümumiyyətlə, SKMF-dan verilən güzəştli kreditlərin 64%-i kənd təsərrüfatına yönəlmişdir. Ölkədə investisiya fəallığının artırılmasında mühüm rol oynayan İnvestisiya şirkəti təkmil avadanlıqların müəssisələrə tətbiqinə şərait yaratmış, “Milk Pro”, “Ağstafa Aqroservis”, “Azərtoxum”, “Dəvəçi Broylərdə” hazırlanan layihələrdə çıxış etmişdir. Həyata keçirilən tədbirlərin yekununda, işləyənlərin 74%-i, büdcə gəlirlərinin 72,5%-i özəl sektorun payına düşmüş, təsərrüfat subyektlərinin sayı 2,5

dəfə yüksəlmiş, ÜDM-un formalaşmasında isə özəl sektorun payı 80%-dən çox olmuşdur.

Aqrar sektorun yaxşılaşdırılması istiqamətində yerinə yetirilən tədbirlər bir növ ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Bununla da, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal əsasında ödənilməsinə dair 2008-ci ildə ölkə prezidenti tərəfindən “Əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair” Dövlət proqramı (2008-2015) imzalanmışdır. Bununla da, 2009-cu ildə büdcədən kənd təsərrüfatı üçün nəzərdə tutulan vəsait 44% artaraq, 388.2 milyona qədər artmışdır. Bunun nəticəsi olaraq, 2014-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə, taxıl istehsalı 1,6%, buğda istehsalı isə 1,7% artmışdır.

Cədvəl 2.2. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü
(yekuna nisbətdə faizlə, iqtisadi fəaliyyətin ayrı-ayrı növləri üzrə)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	100	100	100	100	100	100
<i>o cümlədən:</i>						
<i>kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və baliqçılıq</i>	1,9	1,7	1,6	1,5	1,8	1,8
<i>sənaye</i>	2,2	2,0	1,7	2,0	3,4	2,3
<i>Tikinti</i>	0,7	0,7	0,7	0,8	1,2	1,1
<i>topdan və pərakəndə ticarət; avtomobillərin və motosikletlərin təmiri</i>	64,6	70,2	71,7	70,1	49,1	49,3
<i>nəqliyyat və anbar təsərrüfatı</i>	10,7	10,1	10,1	10,7	15,1	14,6
<i>yaşayışın təşkili və ictimai işə</i>	6,5	3,5	3,4	3,6	6,9	6,7
<i>informasiya və rabitə</i>	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3
<i>daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar</i>	0,4	0,4	0,4	0,4	0,8	1,0
<i>təhsil</i>	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
<i>əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi</i>	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
<i>digər sahələr</i>	12,7	11,7	10,1	10,6	21,2	22,6

Mənbə: azstat.gov.az

Cədvələ nəzər salsaq, kiçik sahibkarların üstünlük təşkil etdiyi iqtisadi fəaliyyət növü bütün illərdə topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin və motosikletlərin təmiri sferasında, azlıq təşkil etdiyi fəaliyyət növü isə təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi sahələrində qeydə alınmışdır.

2.2. Milli iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin mövcud qiymətləndirmələrinin təhlili

İlk öncə, iqtisadiyyatın qloballaşdığı, istehsalın beynəlmilləşməsi prosesinin sürətlənməsi özlüyündə milli iqtisadi sistemlərin beynəlxalq rəqabətliyi mütəmadi göstəriciyə çevrilməsi imkanları, digər tərəfdən isə milli iqtisadi sistemlərin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün mühüm alətə çevrilməsi və nəhayət, dünya iqtisadi münasibətlərində geoiqtisadi yanaşmanın vacibliyinin artığı indiki şəraitdə beynəlxalq rəqabətliyi "iqtisadi resursa" çevrilməsi məsələsini bir daha aktualaşdırır.

Milli iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətqabiliyyətlilik göstəricisi milli iqtisadiyyatların iqtisadi inkişaf səviyyəsi və geoiqtisadi bölgədə mövqelərinin əlverişlilik dərəcəsini ən əsaslı əks etdirən bir göstərici hesab olunur. Buna görə də təsadüfi olmayaraq dünya ölkələri ilk olaraq milli iqtisadi sistemlərinin rəqabət potensialını yüksəltməyə səy göstərirlər, bu məqsədlə xüsusi qurumlar yaradırlar.

Həmçinin, ölkəmizdə də bu məsələ prioritet vəzifə hesab olunur və bu istiqamətdə əsaslı islahatlar, kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Buna ən bariz nümunə isə, "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında ifadə olunduğu kimi, ölkəmiz qarşısında duran başlıca vəzifə iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi, uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsidir.

Bazar iqtisadi sistemində iqtisadiyyatın mütləq üstünlüyü, istehsalın transmilliyinin dərinləşməsi və iqtisadiyyatın açıqlıq səviyyəsinin artdığı şəraitdə ölkələrin rəqabət potensialının nisbi qiymətləndirilməsini nəzərdə tutan, Dünya İqtisadi Formu tərəfindən "Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik Hesabatı"nda verilən Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik İndeksləri və Lozanna Menecmentin İnkişafı

Beynəlxalq İnstitutu tərəfindən hazırlanan “Dünya Rəqabətqabiliyyətlik İlliyi” ndə göstərilən reytinglər müxtəlif ölkələrdə inkişafın xüsusiyyətini və tempini müəyyən edən “ universal” vasitəyə çevrilmiş və ilk dəfə 1986-cı ildə DİF iştirakı ilə Lozanna MİBİ tərəfindən “Dünya Rəqabətqabiliyyətlik Hesabatı” hazırlanmışdır.

Bütün bunlardan sonra, 2004-cü ildən Xavier Salai-Martin makro və mikroiktisadi göstəriciləri özündə cəmləşdirən “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik İndeksi” ni təklif etdi və bu indeks 2008-ci ilə kimi “biznesin rəqabətqabiliyyətliliyi indeksi” ilə birgə istifadə olunurdu. Lakin 2008-ci ildə bu iki indeks ifadə edən vahid QRİ-nin hesablanması metodikası yaradıldı. Bu göstərici milli iqtisadiyyatın qarşılaya biləcəyi məhsuldarlıq həddinin determinantları üzrə hesablanır. DİF bu indeksin hesablanması üçün iqtisadi artımı müəyyən edən 111 makroiqtisadi, sosial və başqa meyyarlar əsas götürür. Həmçinin, bu meyyarları müəyyən edən 3 subindeksin müəyyən olunması üçün istifadə olunan 12 indikator seçilir. Hesablamalar üçün informasiya bazası rolunu BVF və DB-nin şərtləri də aid olmaqla statistik göstəricilər (Hard data criteria) və DİF tərəfindən icraediciyə fikir sorğusu proqramı əsasında həyata keçirilən araşdırmanın nəticələri (Executive Opinion Survey) tətbiq edilir. [36]

Sonuncu Qlobal Rəqabətlik İndeksi (QRİ) bu üç subindeks əsasında müəyyən olunur və iqtisadi fəaliyyətin çətinliyi baxımından üç əsas və iki aralıq olmaqla beş inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq təsnif olunur: əmil əsaslı inkişaf mərhələsi, effektivlik əsaslı səviyyə və innovasiya əsaslı inkişaf mərhələsi, 1-ci mərhələdən 2-ci mərhələyə keçid və 2-ci mərhələdən 3-cü mərhələyə keçid səviyyəsi.

Əmil əsaslı inkişafda dövlətlər baza amilləri adlanan istehsal, ixtisasız işçi qüvvəsinə və təbii resurslara söykənərək mübarizə aparırlar. Şirkətlər bu mərhələdə qiymətlərə əsasən rəqabət aparırlar, bunun üçün isə sadə məhsullar istehsal edirlər. Bu səbəbdən də məhsuldarlıq və əmək haqqının miqdarı aşağı səviyyədə olur. Bu mərhələ üzrə rəqabətliyə nail olmaq üçün dövlət və özəl qurumların, institutların fəaliyyəti, inkişaf etmiş infrastrukturun olması, dayanıqlı makroiqtisadi vəziyyət, əlverişli səhiyyə və ibtidai təhsil sistemlərinin gücünə reallaşır.

İnkişaf prosesi baş verdikcə əmək haqqının səviyyəsində yüksəliş baş verir ki, bu da iqtisadiyyatın effektivlik əsaslı inkişaf prosesinə keçidini təmin edir. Artıq bu mərhələdə daha da keyfiyyətli, səmərəli və yüksək məhsuldarlıqda istehsalın inkişaf etdirilməsi mühüm amilə çevrilir. Bu dövrdə iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin əsas amilləri sırasında yüksək ali təhsil və peşə hazırlığı, məhsul bazarlarının səmərəliliyi, əmək bazarının effektivliyi, effektiv maliyyə bazarı, innovativ texnologiyalardan istifadə imkanları və bazarların həcmi təşkil edir. Bu mərhələnin sonunda inkişaf davam etdikcə ölkədə innovasiya prosesi sürətlənir və innovasiya əsaslı mərhələyə keçid baş verir.

İnnovasiya mərhələsində müəssisələr tərəfindən yeni və unikal, innovativ məhsullar istehsalı ölkədə daha yüksək əmək haqqı və həyat səviyyəsinin qərarlaşmasına şərait yaradır. Müəssisələr bu mərhələdə ən mürəkkəb və innovativ istehsal prosesləri vasitəsilə yeni və keyfiyyətli əmtəələrin və innovasiyaların yaradılması hesabına rəqabət aparırlar. Hər bir ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq bu amillərin ölkələrə təsirləri də müxtəlifdir. Məhz buna görə də bu indeksin hesablanması zamanı adambaşına düşən gəlir səviyyəsindən asılı olaraq göstəricilər üzrə çəkilər fərqli olur. Məsələn, yektinlik və innovasiya amilləri əsaslı inkişaf mərhələsində olan ölkələrin yekun göstəricilərində 10%-lik, innovasiya əsaslı inkişaf mərhələsində olanlarda isə 30%-lik paya malikdir.[12] Keçid iqtisadiyyatlarda isə bu amillərin aralıq qiymətləri də nəzərə alınır.

"Qlobal Rəqabətlik Hesabatı"nın mühüm elementi hesab olunan İcraedilərlə Rəy Sorğusu 150 sualı əhatə etməklə, milli iqtisadi vəziyyəti və iqtisadiyyatın davamlı inkişaf imkanlarını qiymətləndirmək üçün illik ölçü göstəricisi rolunu oynayır. Sorğu əsasında statistik məlumatların az olduğu və ya heç bir məlumatın olmadığı geniş-spektrli parametrlər haqqında dəyərli informasiya əldə edilir.

Cədvəl 2.3. İqtisadi inkişaf pillələri üzrə subindekslərin çəki əmsalları

İqtisadi inkişaf mərhələsi	Amil	1-dən 2-yə keçid	İnvestisiya	2-dən 3-ə keçid	İnnovasiya
Adambaşına düşən ÜDM (\$)	2000-dən az	2000-2999	3000-8999	9000-17000	17000-dən çox
Baza şərtləri	60%	40-60%	40%	20-40%	20%
Effektivliyi artıran şərtlər	35%	35-50%	50%	50%	50%
İnnovasiya və biznes mühiti	5%	5-10%	10%	10-30%	30%

Mənbə: Stj.sam az

Qeyd etmək vacibdir ki, 2011 və 2012 -ci illər hesabatından başlamaqla 1-ci pillədən 2-ciyə və 2-nci mərhələdən 3-cüyə keçid mərhələsində olan ölkələr üçün sub indekslərin çəki əmsalları fərdi olaraq ölkənin iqtisadi vəziyyəti nəzərdə saxlanılmaqla müəyyən edilir [13].

Cədvəl 2.4. 2011 – 2016 - ncı illər üzrə Azərbaycanın çəki əmsalları (%)

İllər	I subindeks	II subindeks	III subindeks
2011-2012	51.8	41.1	7.0
2012-2013	53.9	39.6	6.5
2013-2014	54.9	38.8	6.3
2014-2015	56.3	37.8	5.9
2015-2016	55.9	38.1	6.0

Mənbə: Stj.sam az

Gördüyümüz kimi, Azərbaycanın mövqeyi investisiyalar pilləsindən amillər mərhələsinə tərəf geriləmişdir ki, bu isə öz növbəsində iqtisadiyyatın təbii ehtiyatlardan asılılıq dərəcəsinin azalmaması ilə bağlıdır. [14]

Metodikada iqtisadi inkişafa əhəmiyyətli təsir edən bir sıra vacib amillərin nəzərə alınmaması çatışmayan cəhət hesab olunur. Belə amillərə misal olaraq, xarici yatırımlar, xarici ticarət, ölkə iqtisadiyyatının açıqlıq dərəcəsi göstəriciləri rəqabətqabiliyyətlik gücünün müəyyən edilməsi zamanı çox az istifadə olunur. Baxmayaraq ki, bu amillər ölkədə iqtisadiyyatın cari və perspektiv inkişafında çox mühüm rol oynayır. ÜDM və Xarici ticarət kvotası barəsində informasiya ancaq 2013-2014-cü illərin hesabatında istifadə edilməyə başlanılmışdır.

2015-ci ildə hesabatın işlənilib hazırlanması üçün hər bir dövlətin rəqabətqabiliyyətliliyini hesablamağa imkan verən 342 göstərici istifadə edilmişdir ki, bu göstəricilərin 83-ü iqtisadiyyatın inkişaf vəziyyətini, 73-ü dövlət səviyyəsində aparılan siyasətin effektivliyi, 71-i əmək bazarının, biznes mühitinin, menecment fəaliyyətinin effektivliyini, 115 göstərici infrastrukturun hazırkı vəziyyətini, texnoloji sahədə inkişafı, elm, təhsil, səhiyyə və ətraf aləmin mühafizəsinin vəziyyətini əks etdirir.

MİBİ tərəfindən həyata keçirilən tədqiqatın özəyində bu düşüncə durur ki, ölkənin sərvəti mikrosəviyyədə yəni, müəssisə səviyyəsində yaradılır. Biznes subyektlərin isə həm ölkə daxilində, həm də dünya bazarında rəqabət aparmaq gücünü onların fəaliyyət göstərdikləri mühitin xarakterindən asılıdır. Təşkilat bu amilləri (yuxarıda qeyd olunan 342 göstərici) rəqabətqabiliyyətliliyin aşkarlanması prinsiplərinə əsasən dörd böyük qrupa ayırır və bu qruplar hər biri beş indikatora bölünür ki, bu indikatorların hesablanması üçün müxtəlif sayda meyarlar əsas tutulur. Onu da bildirmək lazımdır ki, bu metodikaya əsasən, qeyd olunan meyarların 75-i üzrə məlumatlar ölkələrin reytinginin açıqlanması üçün aparılan hesablamalarda istifadə olunmur və yalnız məlumat xarakteri kəsb edir. 4 amil qrupunda toplanmış 20 indikatorun son nəticənin hesablanmasındakı çəki əmsalları bərabər olaraq - 5% kimi götürülür.

MİBİ tərəfindən hazırlanan reyting cədvəlünün çatışmayan cəhətləri reytinglərin hesablanmasında inkisaf səviyyəsindən asılı olmadan, bütün ölkələr üçün ayrı-ayrı sferaları göstərən indikatorların çəki əmsallarının eyni götürülməsi və sıralamanın müəyyən olmayan meyarlarla seçilmiş sayca az ölkələr üçün icra

edilməsidir. Müsbət tərəf isə hesablamadan ötrü daha çox meyarın istifadə edilməsidir. Xüsusilə də, bu meyarlar içərisində ölkədə dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən xarici ticarət və investisiyalar haqda informasiyaların istifadə olunması yekun nəticələrin mövcud olan real vəziyyətə adekvatlığını təmin edir. DİF və Lozanna MİBİ-də rəqabətqabiliyyətlik indekslərinin hesablanması üçün lazım olan meyarların dərinədən müqayisəsi göstərir ki, təşkilatın hər ikisi digərinin istifadə etmədiyi, lakin rəqabətqabiliyyətlik göstəricisinin müəyyən olunmasında çox mühüm rol oynayan elementləri nəzərə almışdır.

Məsələn, MİBİ-nin işlətdiyi amillər içərisində ÜDM, o cümlədən, hər adama düşən ÜDM, ÜDM-in yüksəliş təviyyəsi, tədiyyə balansının xüsusi çəkisi, məşğulluqla, xarici ticarət dövriyyəsilə, xarici investisiyalarla əlaqəli bir çox meyarlar DİF tərəfindən hesablamada nəzərə alınmır. Digər bir tərəfdən isə, DİF tərəfindən istifadə edilən və ölkədə investisiya atmosferini müəyyən edən və rəqabətqabiliyyətliliyə birbaşa təsir göstərən innovasiyalar barəsində informasiya BMİ tərəfindən demək olar ki, istifadə olunmur. [16]

Azərbaycanın dünya üzrə beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin əsaslı təhlili DİF tərəfindən tərtib olunan “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik Hesabatı”ndakı informasiya əsasında tərtib edilmişdir. 2009 - 2016-cı illərdə “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik Hesabatı”na əsasən, Azərbaycan beynəlxalq arenada rəqabət qabiliyyətinə görə MDB ölkələri sırasında daima liderliyini qoruyub saxlamışdır [17].

Cədvəl 2.5. MDB -yə üzv ölkələrin “Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik Hesabatında” yerləri

İllər	2009		2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016	
	Bal	Yer	Bal	yer	bal	Yer	bal	yer	bal	yer	bal	Yer	bal	Yer	bal	yer
Azərbaycan	4,3	51	4,3	57	4,3	55	4,5	40	4,6	37	4,4	46	4,5	39	4,5	38
Rusiya	4,2	63	4,2	63	4,2	66	4,4	45	4,5	43	4,2	67	4,3	64	4,4	53
Ukrayna	4,0	82	3,9	89	4,0	82	4,1	79	4,0	85	4,1	73	4,1	84	4,1	76
Moldova	-	-	3,9	94	3,9	93	4,0	84	3,9	100	3,9	87	3,9	89	4,0	82
Gürcüstan	3,8	90	3,9	93	3,9	88	4,2	66	4,3	59	4,1	77	4,2	72	4,2	69
Ermənistan	3,7	97	3,8	98	3,9	92	4,0	82	4,1	79	4,0	82	4,1	79	4,0	85
Qazaxıstan	4,1	67	4,1	72	4,2	72	4,5	42	4,4	53	4,4	51	4,4	50	4,4	50
Qırğızıstan	3,4	123	3,5	121	3,5	126	3,8	102	3,7	111	3,4	127	3,6	121	3,7	108

Mənbə: Stj.sam az

MDB ölkələrinin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin əsas sub-indekslər üzrə göstəricilərinin analizi göstərir ki, 2012-ci ildə qlobal rəqabətqabiliyyətliliyin baza şərtləri blokunun göstəricisinə görə Azərbaycan Rusiyadan sonra ikinci, qalan illərdə isə birinci mövqedə qərarlaşmışdır. İnnovasiyalar və biznes mühiti göstəricisinə əsasən, Azərbaycan uzun müddətdir ki, MDB üzvləri arasında birinciliyini qorumuşdur.

Effektivliyi yüksəldən şərtlər blokunun göstəricilərinə əsasən isə Azərbaycan Rusiya, Qazaxıstan və Ukraynadan sonra 4-üncü, 2013-cü ildə isə Qazaxıstan və Rusiya dan sonra 3-üncü yerdə dayanmışdır [18]. Araşdırmalar sübut edir ki, bu blokun göstəriciləri: ali təhsil və peşə hazırlığı, əmtəə bazarlarının əlverişliliyi, əmək bazarlarının effektiv fəaliyyəti, inkişaf etmiş maliyyə bazarlarının vəziyyəti, mövcud texnologiyaların üstünlüklərindən yararlanma imkanları və bazarların ölçüsü çox mühüm və cəmiyyət üçün əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq, ölkəmiz təəssüf ki, bu istiqamətlərdə sonrakı illərdə öz mövqeyini pisləşdirmişdir. İndikatorların hesablanması üçün istifadə olunan meyarlar üzrə göstəricilərin daha ətraflı təhlili aşağıdakı nəticələri çıxarmağa əsas verir. Məsələn, “Makroiqtisadi mühit” göstəricisinə daxil olan meyarlar üzrə ölkəmizin mövqeyi

kifayət qədər yaxşıdır və bu indikator renkinq yanaşmasının əsas tutulduğu bütün son dövrlərdə ölkəmizin yekun mövqeyini şərtləndirən əsas parametr sayıla bilər. Aydın ki, bu göstəricinin pisləşmə tendensiyası ciddi narahatlıq yaradır. Ona görə də hesab edirik ki, yaranmış vəziyyətin bütün şərtləndirici amillərinə baxmayaraq, hökumətin bu parametri qərarlaşdıran amillərə diqqətinin artırılması zəruridir. Bununla yanaşı, bir sıra digər məqamlara da diqqət edilməsi zəruri hesab olunur. İlk öncə bu meyarı təmin edən yanaşmaların ümumi yekuna paylarının müəyyən olunmasında, fikrimizcə, qeyri-dəqiqlik mövcuddur. Məs., Azərbaycanın bu göstəricidə mövqeyinin 2015-ci ildəki onuncu pillədən 2016-cı ildə 39-uncu yerə enməsinin əsas səbəbləri, fikrimizə görə, inflyasiya və dövlət borcu həcmının kəskin pisləşməsidir. Bu göstəricilər daha çox monetar səciyyə daşıyır və iqtisadi sabitiyin fiskal təmin ediciləri ilə müqayisədə daha aşağı səviyyədə qarşılıqlı təsirlərə sahibdir.

“Innovasiyalar və sahibkarlıq mühiti” blokunda mövcud olan “Innovasiyalar” indikatoru hesablama dövründə xeyli irəliləmişdir. Belə ki, ölkəmiz 2011-ci ildə 60-cı yerdə olmasına baxmayaraq 2016-cı ildə 44-üncü pilləyə qalxmışdır. Axırkı ildə bu göstəricinin ümumi yerinin formalasmasına “Üstün texnologiyaların dövlət satınalması” (14-cü sıra), “Şirkətlərin elmi - tədqiqat işlərinə xərcləri ” (38-ci mövqe) parametrləri biznesin və dövlətin innovasiya və elmi-texniki tərəqqiyə önəm verdiyinin göstəricisi olmaqla Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini yüksəldir və gələcək inkişaf potensialını formalasdırır. [20]

Bundan başqa ölkəmiz “Mülkiyyət hüquqları” meyarları həmçinin, “Polis xidmətinin etibarlılığı”, “Minoritar payçıların mənafelərinin müdafiəsi” kimi göstəricilər üzrə mövqeyi aşağı səviyyədədir.

“Əmtəə bazarının səmərəliliyi” göstəricisinin təhlili göstərir ki, təhlil dövrü ərzində bu indikator xeyli yaxşılaşmışdır. Bura daxil olan biznes fəaliyyətinə başlamaq üçün lazım olan prosedur sayı, tələb olunan vaxt, alıcıların qüsursuzluğu üzrə respublikamız yüksək mövqeyə malikdir. Bundan əlavə, bu indikator içərisində ölkəmizin rəqabətqabiliyyətini azaldan bəzi göstəricilər mövcuddur. “Gömrük qaydalarının ağırlığı”, (85), “Antiinhisar siyasəti”(72), “ Ticarət əngəllərinin genişliyi”(71), “ xarici investisiyaların iştirakı”,(80), “ ÜDM-də idxalın çəkisi”(97).

Bütövlüdə qeyd etsək, “ Əmtəə bazarının səmərəliliyi” indikatoru son illərdə ölkəmizin ümumi inkişafı fonunda yaxşılaşmaqdadır.

Ölkəmizin “infrastruktur” indikatoru üzrə mövqeyini normal hesab etmək olar. Çünki, bu indikatorun əsas meyarları kimi ümumi infrastrukturun dəmiryol infrastrukturunun və hava nəqliyyatının keyfiyyəti kimi parametrlər qiymətləndirilir. Bu göstəricilər üzrə respublikamız mövqeyi ardıcıl olaraq 34-cü, 29-cu və 36-cı olmaqla yüksək mövqe sayılır. Respublikamızın rəqabətqabiliyyətlilik göstəricisinin ən zəif tərəfləri kimi maliyyə bazarının effektivliyi, ali təhsil, peşə hazırlığı səviyyəsinin, səhiyyə sahəsinin geriliyi hesab olunur. Lakin, ölkəmizdə insan kapitalının inkişafı əsas prioritet məsələ hesab olunduğu üçün qeyd olunan bu parametrlərin inkişafı dövlətin diqqət mərkəzindədir. Ölkəmizdə mövud olan kredit almaq prosedurunun asan olmaması, banklara olan inamın azalması, qiymətli kağızlar bazarında dövriyyə proseslərinin zəif tənzimlənməsi, ömür müddəti uzunluğunun aşağı olması və s. göstəricilər mövqeyimizin aşağı olmasında az rol oynamır. Bütün bunların təhlili onu deməyə əsas verir ki, ölkəmizin qlobal rəqabətqabiliyyətlilik mövqeyində irəliləməsinə əngəl olan əsas amillər təhsil və səhiyyə, bank sektoru və maliyyə sahəsində qərarlaşmış xüsusiyyətlər və çatışmazlıqlardır.

2.3. Qlobal rəqabətlik çağırışları fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatının struktur və inkişaf problemlərinin identifikasiyası

İqtisadi qloballaşmanın nəticəsi olaraq dünya ölkələrinin iqtisadiyyatları keyfiyyət baxımdan yeni mərhələyə keçmiş olur və bununla belə qloballaşmanın təsiri ilə beynəlxalq əmək bölgüsü sisteminin tələblərinə cavab verən strukturun, vahid dünya bazarı məkanı, vahid dünya təsərrüfatı sisteminin və idarəetmə mexanizmləri formalaşmışdır. Qloballaşmanın genişlənməsi, ilk növbədə, ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin güclənməsilə ölkə iqtisadiyyatlarının bir birinə inteqrasiyasına və yaxınlaşmasına səbəb olmuşdur. Bütün ölkələr ictimai istehsal prosesində çıxış edərək dünya təsərrüfat məkanında təkrar istehsal prosesini labüd etmiş olur. Qloballaşma nəticəsi olaraq, həmçinin, ölkələr arasında iqtisadi

əməkdaşlığın qurulması istiqamətində milli iqtisadi sistemlərdə struktur dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Hər bir ölkə öz daxilində ərzaq təhlükəsizliyi təminatını qorumaq üçün özünəməxsus ehtiyatlardan qənaətlə istifadə etməli və iqtisadi potensialını düzgün istiqamətdə dəyərləndirməlidir. Keçid dövrünü başa vurmuş ölkəmizin qarşısında yeni çağırışlar və strateji məqsədlər durur.

Qloballaşma prosesinin genişləndiyi dövəmdə və ölkələrarası iqtisadi asılılıq fonunda dünya təsərrüfatı sistemində ixtisaslaşma sürətlənir, innovasiyalara əsaslanan və yüksək əlavə dəyər formalaşdıran elm tutumlu iqtisadiyyat modelinə önəm verilir. Bu isə öz növbəsində dünya və region səviyyəsində rəqabət amilinin kəskin artmasına gətirib çıxarır. Bunları nəzərə alaraq, ölkə qarşısında dayanan əsas strateji vəzifə diversifikasiya olunmuş, rəqabətqabiliyyətli və səmərəlilik göstəricisi yüksək olan və ixrac istiqamətli iqtisadiyyata dönüşün təmin edilməsindən ibarətdir. Bu vəzifə iqtisadiyyatın əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasından, özəl sektorun inkişaf etdirilməsindən, təkmil texnologiya və təcrübənin reallaşdırılmasından, kadr potensialının təkmilləşdirilməsindən, xarici ticarət və investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasından ibarətdir.

SSRİ-nin süqut etdikdən sonra inzibati amirlik sisteminin ləğv edilməsi ilə bazar münasibətlərinin qərarlaşması struktur dəyişikliklərlə yadda qalmışdır. Nəticə etibarilə, müxtəlif mülkiyyət formalarının formalaşması ilə ölkədə iqtisadi subyektlərin həyata keçirdikləri fəaliyyət, əmək və istehsal münasibətləri yeni xarakter almışdır. İqtisadiyyatın struktur baxımdan dəyişikliyinə tempinə ETT və cəmiyyətin həyat səviyyəsini xarakterizə edən istehlak dinamikası təsir göstərmişdir. İstənilən ölkədə struktur dəyişiklikləri iqtisadiyyatın keyfiyyət baxımdan inkişafına aşağıdakı qaydada təsir edir:

- 1) Müxtəlif iqtisadi sahələrin qərarlaşmasında texniki yeniliklərin təsir rolunun artması;
- 2) İşçi qüvvəsinin müxtəlif sferalar arasında, xüsusilə də, kənd təsərrüfatı və sənaye arasında səmərəli bölgüsü;
- 3) Daha təkmil və səmərəli struktura xas iqtisadiyyatın qərarlaşması üçün kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi və s

- 4) Müxtəlif sahələrin yaranması və fəaliyyətinin güclənməsi üzrə sənaye sektorlarında yeniliklərin meydana gəlməsi və s.

Göründüyü kimi, struktur dəyişikliklərə səbəb olan vacib ünsür kimi ETT nəzərdə tutulur. Bu bir tərəfdən, istehsal prosesinin yeni texnoloji üsullarla həyata keçirilməsinə, digər tərəfdən isə, istehlakçıların tələb strukturundakı yeniliklərə səbəb olmuşdur. Təsərrüfat əlaqələrinin xarakterinin dəyişməsi, mülkiyyət çox növlüyünün formalaşması, azad rəqabətin qərarlaşması ilə ölkənin iqtisadi strukturunda bəzi dəyişikliklər özünü büruzə vermişdir. Belə ki, əgər 1995-ci ildə ÜDM-nin formalaşmasında qeyri-dövlət bölməsinin payı 30,3% təşkil edirdisə, 2016-cı ildə artıq bu rəqəm 83,7% olmuşdur. Özəl sektorun payının artmasına baxmayaraq, kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti onun az hissəsini təşkil edir. Bildiyimiz kimi, ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığının əsaslarından biri də iri də kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsidir. Çünki, hər bir ölkədə innovasiyanı tətbiq etməyə ilk əvvəl iri müəssisələr meyillidirsə, onun əsasının qoyulmasını kiçik müəssisələr təşkil edir. Həmçinin, KOS-lər məhsulun müəyyən hissəsinin istehsalında ixtisaslaşaraq iri müəssisələrə vaxta və məsrəflərə qənaət etməyə imkan vermiş olur.

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ölkədə müəssisələrin 99,2 faizini fərdi sahibkarların və kiçik müəssisələrin əhatə etməsinə baxmayaraq onların ÜDM-də, məşğulluğun təmin olunmasında və xarici ticarət dövriyyəsində payı olduqca azdır. Bunun əsas səbəbi kimi, ÜDM formalaşmasında neft sektorunun üstünlük təşkil etməsi və ölkə iqtisadiyyatının daha çox neft ixracı üzrə ixtisaslaşması bununla da, bu sahədə daha çox iri müəssisələrin fəaliyyəti göstərilir.

Bütün bu amilləri nəzərə alaraq, ölkə iqtisadiyyatında KOS-un inkişafı vacib amildir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkə ixracın çox hissəsini neft və neft məhsulları təşkil edir. Hətta, son illərə qədər xarici ticarətdə qazın payı heç 2%-ə çatmırdısa, son illərə nəzər yetirsək, artıq qazın payı 8%-ə çatır. Neftin xarici ticarətdə payında cüzi də olsa azalma baş vermişdir. Əgər 2014-cü ildə bu rəqəm 92,5% idisə, 2016-cı ildə bu rəqəm artıq 87,4% olmuşdur. Həmçinin, ixracda emal olunmuş neft məhsullarına nisbətə, xam neftin hələ də üstünlük təşkil etməsidir. Məsələn, 2016-cı ildə az öncə qeyd etdiyimiz kimi xarici ticarətdə neft ixracın

87,4%-nə sahib idilərsə, analoji ildə kimya sənaye məhsulları ixracın 0,6%-nə sahibdir.

Dünya bazarında neftin qiymətinin tərəddüd etməsi ölkəyə ixracdan daxil olan gəlirlərə birbaşa təsir edən amil hesab olunur. Odur ki, neftin qiyməti artdıqda bu ixracatçı ölkələr üçün əsas gəlir mənbəyi hesab olunur və təbii haldır ki, həmin ölkələr daha çox məhsul ixracatına can atırlar. Digər tərəfdən isə, bu artım nefti idxal edib neft məhsulları istehsal edən ölkələr üçün o qədər də yaxşı hal hesab olunmur. Çünki istehsal məsrəfləri artdığı halda neft məhsullarının da qiyməti artmış olur və həmin məhsullara olan tələbdə azalma meylləri müşahidə olunur. Bahalaşma neft ixrac edən ölkələr, xüsusilə də, ölkəmiz üçün müsbət nəticələr doğulur. Belə ki, ölkəyə daha çox dollar daxil olur və manatın dollar qarşısında məzənnəsi yüksəlmiş olur. Neft hasilatı və səmərəli bölüşdürülməsi həm ölkədaxili üsullarla, həm də beynəlxalq iqtisadi qurumlar tərəfindən də tənzimlənir. Belə ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) enerji resurslarının qiymətinin təqribən yüksəldilməsi və dünya qiymətlərinə yaxınlaşmasını, həmçinin güzəştlərin ləğvi, neft gəlirlərinin aşkarlığı və onun büdcə vasitəsi ilə xərclənməsi tədbirlərini öhdəçilik kimi Azərbaycan iqtisadiyyatının transformasiyası modelinə əlavələr kimi diktə edir [22,s.25]. Neft satışından qazanılan gəlirlər dövlət büdcəsinin əsas xərc hissəsini təşkil edir ki, onun da əmək haqqı və sosial müdafiə mexanizmləri vasitəsilə bölgüsü və yenidən bölgüsü reallaşmış olur.

Dünya bazarında neftin qiymətinin azalmasına təsir edən əsas amillərə bir tərəfdən, FED-in dolların məzənnəsini artırması, digər tərəfdən isə, neftin hasilatının qeyri-OPEK ölkələri tərəfindən artması ilə neft təklifinin çoxalması ilə əlaqədardır. 2008-ci ildə maliyyə böhranının baş verməsi və OPEK tərəfindən bazara çıxarılan neft ehtiyatının azalması neftə olan yüksək tələblə aşağı neft təklifini qarşı qarşıya qoydu. Baxmayaraq ki, ilin birinci rübündə neftin qiyməti 147 dollar idisə, həmin ilin sonunda böyük geriləmə ilə 36 dollara qədər azaldı və sonrakı illərdə yenidən öz qiymətini bərpa etmiş oldu. (115 dollar). 2017-ci ilin birinci rübündə neft hasilatının azalması baxımdan OPEK və qeyri OPEK ölkələri arasında əldə olunmuş razılaşma ilə neft qiyməti 55\$ -a qədər artaraq 20% artımla müşahidə olundu. Növbəti

mərhələlərdə bazara çıxarılan neft ehtiyatlarının həcmnin artması yenidən azalmaya səbəb oldu ki, qiymətlər 50\$-dan da aşağı düşdü.

Avropa ittifaqının Tasis proqramı çərçivəsində MDB ölkələrinə göstərdiyi dəstəyin nəticəsi olaraq, İpək yolunun bərpası istiqamətində Traseka layihəsi işlənib hazırlanmışdır. Bakı- Tbilisi-Qars dəmiryolu İpək yolunun Cənubi Qafqaz ərazisində əhəmiyyətli marşrut hesab olunur. Bildiyimiz kimi, Çin dünya bazarında aparıcı qüvvə hesab olunur ki, bununla belə, hazırki, dövrdə Çindən Avropaya nəql olunan yüklərin həcmi 240 milyon tonu ötmüşdür.

Son zamanlarda Bakı-Tbilisi-Qars nəqliyyat dəhlizinə Çin tərəfdən maraqlar artmışdır ki, buna səbəb, zaman və məsrəf baxımdan daha qənatlı olmasıdır. 2020-ci ildə Çindən qərb istiqamətdə daşınan yüklərin həcmnin 1,3 mln konteyner olacağı gözlənilir ki, onun da 300 mini transqafqaz marşrutu ilə nəql olunacağı gözlənilir. Bunların nəticəsi olaraq, tranzit ölkə kimi əhəmiyyətimiz artmış olacaq. Öz məhsullarını dünya bazarına çıxarmaq istəyən iqtisadi subyektlər üçün daşıma xərcləri üzrə nəzərdə tutulmuş tarif qiymətləri diqqət mərkəzindədirlər. Buna görə də, BTQ nəqliyyat dəhlizinin tikintisi ilə məhsul çeşidlərinə tətbiq olunmuş daşıma tariflərinin aşağı salınması məhsul məsrəflərini azaldacaq və nəticədə, ölkənin ixrac qabiliyyətinin artmasına səbəb olacaqdır.

Bundan başqa, 4 mərhələdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan, ilk mərhələsi 2018-ci ildə başa çatan Tanap layihəsi Şahdəniz qazını Türkiyəyə və onun vasitəsilə dünya bazarına çıxarılmasına əsaslanır. Həmçinin, layihə Cənubi Qafqaz qaz boru kəmərinə Avropa ittifaqının bəzi kəmərləri ilə əlaqələndirəcək. istismara başlayacağı anda ümumilikdə, 16 mlrd kubmetr qaz daşınacağı planlaşdırılıb ki, onun da 6 milyard kubmetri Türkiyəyə, on mlrd kubmetri isə Avropaya satılacaqdır.

Cənubi Qaz Dəhlizinin digər hissəsini Tap layihəsinin məqsədi Şahdəniz 2 yatağından əldə olunan qazın Gürcüstan, Türkiyə, Albaniya və Yunanıstandan keçməklə İtaliyanın cənubuna nəql olunmasıdır. Əsas maliyyə dəstəkçiləri 20%-lik paya sahib olmaqla BP, İtaliyanın Snam və SOCAR şirkətləri üstünlük təşkil edir.

Ölkədə qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası məqsədilə həyata keçirilən işlərdən biri Azərbaycana məxsus Azerspace və Azersky peyklərinin fəzaya buraxılması ilə İKT-nin prioritet sahə kimi seçilməsidir. Bununla da, ölkənin informasiya əldə etmək üçün digər ölkələrdən asılılığına qismən son qoyulmuş, həmçinin, informasiya təminatı səviyyəsinin yüksəlməsinə, kadr potensialının inkişafına, telekommunikasiya və rabitə xidmətlərinin, televiziya və radioyayımların keyfiyyətə yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə, keyfiyyətə yeni telekommunikasiya sisteminin tətbiqi ölkənin rəqabət mühitinin genişləndirilməsinə səbəb olmuşdur. MDB ölkələri arasında Azərbaycan özünəməxsus peykini orbitə buraxan 3 ölkədən biri, Qafqaz regionunda isə ilk öz peykinə malik ölkə kimi çıxış edir. Ölkənin ilk rabitə peykinin işlənilməsi hazırlanması Amerikanın “ Orbital Sciences Corporation ” şirkətinə məxsusdur. Avropa Peyk Operatorları Assosiasiyasının gəldiyi qənaətə əsasən, bu sahəyə dövlət xərcləri hesabına qoyulan hər 1 avro istər birbaşa, istərsə də, dolayı yolla 47 avro məbləğində geri qayıdır. Bu baxımdan ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı üzrə İKT sahəsinin prioritet sahə kimi seçilməsi əhəmiyyətli addımdır.

2016-cı ildə Neft Fondu tərəfindən neft və qaz satışından 8 mlrd 320 mln manat və ya 5 mlrd 189,1 mln dollar həcmində gəlir qazanılmışdır. Əldə edilən gəlirin 98,3%-i Azəri-Çıraq-Günəşli və Şahdəniz yatağından hasil olunan neft və qaz ixracından əldə olunmuşdur. Nəticə etibarilə, belə fikir irəli sürmək olar ki, hal-hazırda ölkəmiz neft amilindən hərtərəfli istifadə edə bilər. Belə ki, neft və neft məhsullarının dünya bazarında satışından, həmçinin, Avropa ilə Asiya arasındakı ticarət əlaqələrinin qovşağında yerləşməsindən tranzit ölkə olaraq regionda tanınma bilər.

Xarici iqtisadi əlaqələrin reallaşdırılması istiqamətinin əsas xətti ixrac-idxal əməliyyatları üzrə əlverişli mühitinin formalaşmasından və onları nizamlayan üsulların liberallaşdırılmasından təşkil olunmuşdur. Xarici ölkələrlə ticarət əlaqələri üzrə yerinə yetirilən tənzimləmə üsulları üç əsas istiqamətdə reallaşmışdır:

- 1) Effektiv idarəetmə mexanizminin əsasının qoyulması; 2) qanunvericilik bazasının inkişaf etdirilməsi; 3) idxal və ixrac olunan məhsul çeşidliyinin təkmilləşdirilməsi.

Gələcəkdə neft qiymətlərinin tərəddüd etməsi ilə əlaqədar neft daxilolmalarının məbləğinin azalma ehtimalını nəzərə alaraq ölkə iqtisadiyyatının inkişafının əsas prioritet sahəsi olaraq Aqrar sektor seçilmişdir. Ümumiyyətlə, ÜDM-nin sahə strukturuna nəzər salsaq, aqrar sektorun payı heç də qənaətbəxş edən deyil. Lakin əvvəlki illərlə müqayisədə, müəyyən artım müşahidə olunmuşdur. Aqrar sektorun inkişafı nəinki ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, həmçinin, məhsulların ixrac qabiliyyətinin stimullaşdırılmasına yönəlmişdir.

Ölkənin rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın təhlilin əsas göstəricisi kimi hər bir məşğul əhalinin payına düşən ÜDM-nin həcmi yəni, ictimai əməyin məhsuldarlığı səviyyəsi çıxış edir. Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif illər üzrə ölkədə ictimai əməyin məhsuldarlıq səviyyəsi göstərilmişdir:

Cədvəl 2.6. 2005-2016-cı illər üzrə İctimai əməyin məhsuldarlıq səviyyəsi

Göstəricilər	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İqtisadiyyatda məşğul olan əhalinin xüsusi çəkisi, min nəfər	4062,5	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	4671,6	4759,9
ÜDM-un həcmi, mln manat	12522,6	42465,0	52082,0	54743,7	58182,0	59014,1	54380,0	60393,6
Bir məşğul şəxsə düşən ÜDM, man	3082,3	9809,2	11903,9	12314,9	12868,7	12821,1	11640,6	12687,9

Mənbə: DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvələ nəzər salsaq, 2010-cu ildə məşğul əhalinin sayının ÜDM-un həcmində artmasına nisbətə cüzi artdığını, belə olan halda ictimai əməyin məhsuldarlıq səviyyəsi ÜDM-un artması hesabına əvvəlki illərlə müqayisədə 3 dəfədən çox yüksəlməsini görə bilərik. Həmçinin, İƏMS-nin 2015-ci illərə qədər artıma meyl

etdiyini müşahidə edərkən 2015-ci ildə ÜDM-un azalması və məşğul əhalinin sayının artması ilə əlaqədar 2015-ci ildə artıq azalma müşahidə olunmuşdur.

Xarici ekspertlərin gəldiyi qənaətə əsasən, dünya bazarında satılan neftin və ərzaq məhsullarının qiymətləri arasında əlaqə mövcuddur. Onların fikrincə, neftin qiymətinin 10% artması ilə ərzaq məhsullarının qiymətində 2-3%-lik yüksəlmə nəzərə çarpır. Belə ki, neft ixracatçısı olaraq bir tərəfdən gəlirlərin çoxalmasına, digər tərəfdən isə ərzaq məhsullarının idxalçısı olaraq onların qiymətinin artmasına səbəb olur. Dünya Bankının məlumatına əsasən, ərzağın istehlak səbətinə daxil olduğunu nəzərə alaraq, dünya bazarında neftin qiymətinin 10% yüksəlməsi ölkədə 1,5-2%-lik inflyasiya səviyyəsi yaranır. Odur ki, hər bir halda ərzaq məhsullarının idxalı ölkədə mənfi amillər doğurur. Kənd təsərrüfatında ümumidaxili məhsulun artım tempi səviyyəsi o həddə olmalıdır ki, kənddə adambaşına düşən əlavə dəyərin həcmi şəhərdəki adambaşına düşən əlavə dəyər həcminə uyğun olsun. Bu isə ölkədə idxalın azalmasına və miqrasiya problemlərinin həllinə səbəb olur. Aşağıdakı cədvəldə 2015-ci il üçün ölkə iqtisadiyyatının ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi göstərilmişdir:

Cədvəl 2.7. Ərzaq məhsullarının təminatmə səviyyəsi

Məhsullar	Özünütəminatmə səviyyəsi, faizlə
Mal əti	92
Qoyun əti	99
Quş əti	98,6
Yumurta	99
Süd və süd məhsulları	80
Taxıl	60
Tərəvəz	103

Kartof	90
Bostan məhsulları	100
Meyvə və giləmeyvə	120
Üzüm	98

Mənbə: azstat.gov.az

Son 5 ilin statistik məlumatlarına əsasən, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbində müsbət nəticələr özünü göstərmişdir. Çörək və çörək məhsullarına olan tələbin aşağı düşməsinə səbəb insanların istehlak etdiyi ərzaq məhsulları tərkibinin digər qida məhsulları hesabına təkmilləşməsi ilə əlaqədardır. Həmçinin, süd və süd məhsullarına olan tələbin azalmasına səbəb isə kərə yağından istifadə səviyyəsinin bitki yağları hesabına aşağı düşməyə meyl etməsi ilə bağlıdır.

Dünya bazarı ilə ticarət əlaqələrinin mövcudluğu vəziyyətində yerli bazarda alıcıların tələbatının, o cümlədən emaledici sənayesinin kənd təsərrüfatının xammalına olan tələbin artması səbəbilə bir çox ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalı 2015 - inci ildə 2005-inci ilə nisbətdə, artsa da, lakin, 2014-2015-ci illərə baxdıqda, bu göstərici ilə bağlı azalma tendensiyası nəzərə çarpmışdır.

Ona görə də ölkədə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi və ixracda kənd təsərrüfatı xammalı ilə yanaşı emal sahəsinin də üstünlük qazanması prioritetlərdən biri olaraq, ölkənin ixrac qabiliyyətinin güclənməsinə gətirib çıxaracaqdır.

2016-cı il üçün ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların həcmi 14.9 mlrd. manat təşkil etmişdir. Belə ki, neft sektoruna ayrılan vəsait 8.6 mlrd. manat, qeyri-neft sektoruna ayrılan vəsait isə 6.3 mlrd. manat həcmində olmuşdur. Həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının 33.8%-i dövlət (2015-ci ildə 34.7%), 66.2%-i özəl sektora (2015-ci ildə 65.3%) məxsusdur və investisiya vəsaitlərinin 40.5%-i daxili mənbələr, 59.5%-i isə xarici mənbələrə əsaslanır. 2016-cı ildə investisiya qoyuluşlarının həcmində əvvəlki illə müqayisədə 26,3% azalma qeydə alınıb. Azalmanın əsas səbəbi 2014-cü ildə neft qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsi

nəticəsində ölkə gəlirlərinin aşağı düşməsi və nəticədə, dövlət büdcəsi gəlirlərinin azalması ilə sərmayə qoyuluşunun ixtisarıdır.

2015-ci ildə büdcədən əsas kapitala qoyulan investisiya həcmi 3mlrd manat olmuşdur ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə, 56,1% azalma deməkdir. Azərbaycana investisiya qoyuluşunu həyata keçirən xarici ölkələr sırasında ilk onluğunda Almaniya, Böyük Britaniya, Norveç, ABŞ, Yaponiya, Fransa, Türkiyə, Çexiya, Rusiya Federasiyası və Səudiyyə Ərəbistanı kimi ölkələr yer almışdır. Ölkədə qeyri-neft sahəsinə daha çox investisiya qoyan ölkələr isə Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Türkiyə, ABŞ, Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa və Rusiya Federasiyası kimi ölkələri sadalamaq olar. Xarici ticarət əlaqələrində 2003-2013-cü illərdə yüksək inkişaf dinamikası nəzərə çarpmışdır. Investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üzrə Azərbaycan 47 ölkə ilə investisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və təşviqinə dair, həmçinin, 44 ölkə ilə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına dair saziş imzalamışdır. Bundan başqa, ölkə ixracatçılarına və xarici investorlara hərtərəfli xidmətləri nümayiş etdirən Azərbaycanda İntestisiyaların və İxracın Təşviqi Fondu (AZPROMO), sahibkarlara güzəştli şərtlərlə kreditlər verən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu (SKMF) və istər yerli, istərsə də xarici investorlarla investisiya layihələrinin realizasiyası məqsədilə Azərbaycan İntestisiya Şirkəti milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətini əsas tutaraq fəaliyyət göstərir.

III FƏSİL ÇAĞDAŞ QLOBAL İQTİSADI MÜHİTDƏ AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ VƏZİFƏLƏRİ VƏ İSTİQAMƏTLƏRİ.

3.1. Müasir Qlobal iqtisadiyyatda Azərbaycanın beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi perspektivləri və vəzifələri

Azərbaycanda rəqabət üstünlüyünün artırılması üzrə qəbul olunmuş proqramlardan biri “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası hesab olunur. Konsepsiyanın işlənilib hazırlanmasında əsas məqsəd ölkənin dünya bazarında rəqabətə davam gətirə bilən iqtisadi modelinin qurulmasını təmin etməkdir. Bununla belə, hüquqi şəxs yaratmaqla fəaliyyət göstərən sənaye və texnologiyalar parkı əsası qoyulduğu andan etibarən 7 il müddətinə gəlir vergisindən, torpaq vergisindən, əmlak vergisindən azad olunmuş, həmçinin, elmi-tədqiqat, təcrübi-konstruktor işlərinin yerinə yetirilməsi üzrə maşın və avadanlıqların, müasir texnologiya və təkmil texnikanın idxalına 7 il müddətinə ƏDV tətbiq olunmur.

İstənilən milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün klasterlərin əhəmiyyəti bir birilə bağlı olan sahələrin fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi, işçi qüvvəsi, texnika və texnologiya, infrastruktur baxımdan vahid məkan rolunu oynayır. Azərbaycanda perspektiv dövr üçün ərsəyə gəlməsi nəzərdə tutulan klasterlər Sumqayıt kimya-sənaye parkında "SOCAR Polymer" neft-kimya kompleksinin ətrafında və Balaxanıda bərk məişət tullantılarının zərərsizləşdirilməsi poliqonunda yaradılması planlaşdırılır. Klasterlərin formalaşdırılması istehsal məsrəflərinin azaldılması, bazar tədqiqatlarının aparılması imkanlarının genişləndirilməsi, vahid infrastruktur sahələrin yaradılması, səmərəlilik göstəricilərinin yüksəlməsi ilə bir növ kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş olacaq. Bununla da, kiçik və orta müəssisələr Socar Polymer və Balaxanı bərk məişət tullantılarının zərərsizləşdirilməsi poliqonu əhatəsində vahid məkanda əlaqələndirilərək həmin zavodlarda yaradılan xammal və materiallardan istifadə edərək yeni məhsul istehsalı reallaşdırılması planlaşdırılır.

Bundan başqa, ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına əsas verən digər amil yeni fəaliyyətə başlamaq üçün ideyaya malik şəxsləri, startap-ları yerlə təmin edən tövsiyyə xarakterli mühasibat və bir sıra xidmətləri yerinə yetirən təşkilatlardır.

Azərbaycanda da Xaçmaz rayonunda Quba-Xaçmaz Regional İnkişaf Mərkəzində biznes inkubator yaradılmışdır ki, burada əsas məqsəd məşğulluğun təmin olunması, gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlbindən ibarət olmuşdur. Nəticə etibarilə, 2002-2014-cü illərdə 278,4 milyon manat məbləğində güzəştli kreditlər 3040 startaplara paylanmış və 13 minə yaxın yeni iş yerinin açılmasına səbəb olmuşdur. Digər biznes inkubatorlara Bakı Biznes Tədris Mərkəzində, həmçinin, universitetlərin nəznində Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində, Bakı Ali Neft Məktəbində yaradılanları misal çəkmək olar. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının əsas prioriteti qeyri-neft sektoru məhsullarının ixracının stimullaşdırılması çıxış edir.

Aşağıdakı cədvəldə 2017-ci il qeyri-neft sektoru ixracı üzrə ilk onluqda iştirak edən dövlət və qeyri-dövlət şirkətlərin siyahısı göstərilmişdir:

Cədvəl 3.1. Qeyri-neft sektoru üzrə dövlət və qeyri-dövlət şirkətlərin reytingi

	Qeyri-neft sektoru ixracı üzrə qeyri-dövlət şirkətləri reytingi və gəlirləri (dollarla)	Qeyri-neft sektoru ixracı üzrə dövlət şirkətləri reytingi və gəlirləri (dollarla)
1.	Azərbaycan İnterneyşnl Mayninq Kompani Limited Şirkəti”nin Azərbaycan Respublikasındakı nümayəndəliyi (76.2 mln)	Marketinq və İqtisadi Əməliyyatlar İdarəsi (135.3 mln)
2.	Baku Steel Company MMC (54.2 mln)	Det-al Alüminium MMC (95.8 mln)
3.	Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi MMC (39.9 mln)	Azergold QSC (74.6 mln)
4.	Sun Food” MMC (25.9 mln)	Azərenerji ASC (40.1 mln)
5.	MKT İstehsalat Kommersiya MMC (23.4 mln)	SOCAR Methanol MMC (39.3 mln)
6.	VNFood Export Import Company MMC (20.9 mln)	Ərzaq Məhsullarının Tədarükü və Təchizatı ASC (32.2 mln)
7.	Azagroeksport 2017 MMC (18.6 mln)	Geofizika və Geologiya İdarəsi (3.7 mln)

8.	Aqrodoctor” MMC (17.1 mln)	Suraxanı Maşınqayırma Zavodu Törəmə ASC (0.76 mln)
9.	Ram Beynəlxalq Nəqliyyat və Ticarət LTD MMC (17 mln)	Naxçıvan MR Dövlət Energetika Agentliyi (0.62 mln)
10.	Food Export Şəmkir (16.99 mln) MMC	Azərbaycan Dəmir Yolları QSC (0.54 mln)

Mənbə: http://iqtisadiislahat.org/store//media/documents/ixrac_icmali/dekabr/Export_Review_2017_9.pdf

Cədvələ əsasən, qeyri-neft ixracında dövlət müəssisələrinin özəl müəssisələrlə müqayisədə, daha çox paya sahib olduğu fikrini irəli sürmək olar.

Məsələn, sənaye istehsalı 2014-cü ildə 2004-cü illə müqayisədə 2,7 dəfə yüksəlmişdir. Əgər 2004-cü ildə ölkənin valyuta ehtiyatları 1,8 milyard dollar təşkil edirdisə, bu göstərici 2015-ci ilin ilk rübünə 50 milyard dollardan artıq idi. 2014-cü ilin “Sənaye ili” olaraq seçilməsi və bu yöndə tədbirlər planının yerinə yetirilməsi ətraf rayonlarda da sənayenin inkişafına stimül yaratmış bununla da, regionlarda 105 sənaye obyektivəliyyəyə başlamışdır. Ümumilikdə, “Sənaye ilin” də həyata keçirilən əməliyyatların sonunda qeyri-neft sənayesi 9 faiz artmışdır. Həmin illərdə sənaye sektoruna dövlət dəstəyi altında 124 layihənin reallaşdırılmasına 380 milyon manat məbləğində güzəştli kredit ayrılması ilə bir sıra sənaye məhsullarının idxaldan asılılıq dərəcəsi aşağı düşmüş, digərləri üzrə ixrac potensialı nəzərə çarpmışdır. 14 rayonda gündəlik istehsal gücü 820 ton olan 28 müasir çörək zavoduna 50 milyon manat güzəştli kredit ayrılmış və artıq 22 zavod istifadə verilmişdir.

Ölkədə ixracın artırılmasının prioritet istiqaməti hesab olunan kimya sənayesinin çatışmazlığı kimi enerji tutumlu olması ilə məhsul istehsalına çəkilən xərcin yüksək olmasını göstərmək olar. Hətta, polietilen kimi elə kimya məhsulları mövcuddur ki, onların xərclərində elektrik enerjisi və ya enerjidaşıyıcılarının çəkisi xüsusilə nəzərə çarpır (50 faizdən də çox). Bunun aradan qaldırılması üzrə ARDNŞ xüsusi planlar işləyib hazırlayırlar.

Son zamanlarda MDB ölkələri ilə Azərbaycan arasında ticarət əməliyyatlarında azalma qeydə alınmışdır. Bunu yaradan səbəb ölkənin neft məhsullarının uzaq Avropa ölkələrinə ixracının yüksəlməsi ilə yanaşı, postsovet məkanında idxal-ixrac əməliyyatlarına dair müxtəlif maneələrin olmasıdır ki, bu da Azərbaycandan həmin ölkələrə qeyri-neft sektoru mallarının göndərilməsində müxtəlif problemlər yaradır. MDB ölkələri ilə ticarət əməliyyatlarında başlıca maneə olaraq bu ölkələrdə gömrük tariflərinin yüksək olmasını, infrastrukturun və nəqliyyat sektorunun zəifliyini, bankların fəaliyyətində çatışmazlıqları (çevik valyuta məzənnəsi siyasəti, hesablaşma əməliyyatlarında problemlər) göstərmək olar. Lakin, bununla belə, ölkənin qeyri-neft məhsullarının ixrac olunacağı potensial bazarlar həmin ölkələr hesab olunur. Məsələn, Azərbaycandan Rusiyaya məhsul satışı daha çox qeyri-neft sahəsi ilə əlaqədardır. Statistik göstəricilərə uyğun olaraq, ölkədə qeyri-neft sahəsi məhsulları satışının 50-55%-i Rusiya ilə aparılan əməliyyatlardır ki, həmin məhsullar meyvə-tərəvəz, pambıq lifi, marqarin və bitki yağları, meyvə şirələri, çay, tütündür.

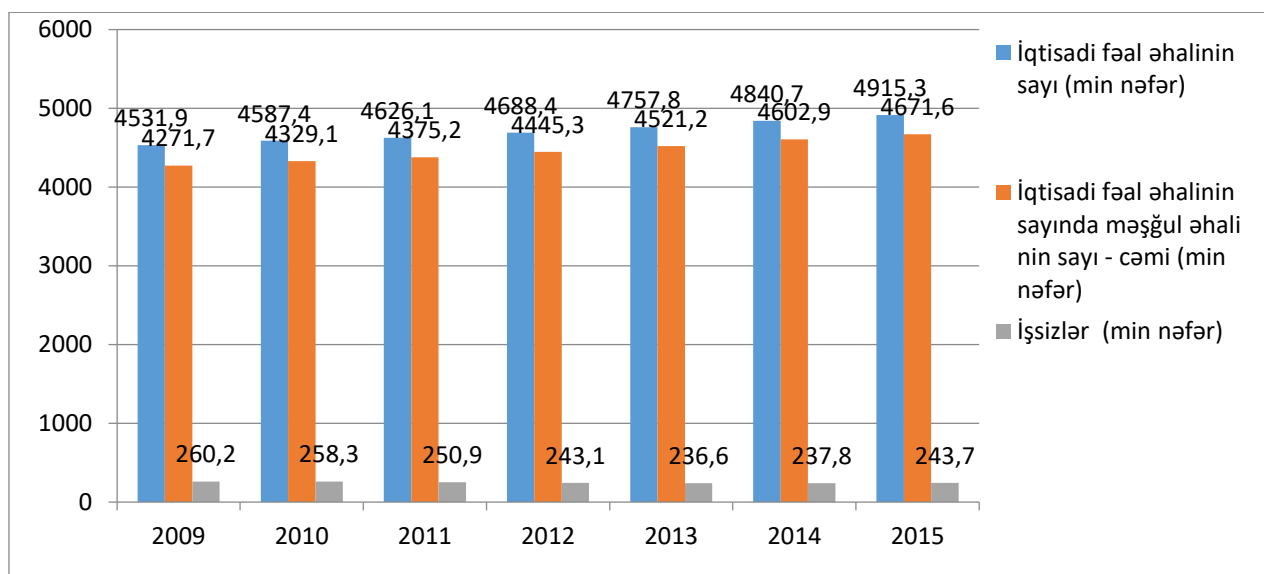
Ölkəmizin ticarət əlaqələrinin güclənməsi üçün atılmış digər addım ÜTT-na üzv olmasıdır. Təşkilata qoşulmanın müsbət cəhətlərindən biri üzv ölkələrə satılan məhsulların eləcə də ixrac olunan Azərbaycan məhsullarının diskriminasiyaya məruz qalmamasıdır. Həmçinin, ÜTT-yə qoşulmaqla bir sıra məsələlərin həllinə nail olmaq olar, belə ki, 2001-2002-ci illərdə ABŞ və AI tərəfindən pambıq istehsalçıları üçün nəzərdə tutulan subsidiyalar uyğun olaraq 2.3 mlrd dollar və 800 mln dollar idi.

Bununla da, dünya bazarında pambıq nisbətən ucuz satılmış, bu Azərbaycan üçün mənfi hal hesab olunurdu. Lakin, hesablamalara əsasən subsidiyaların ləğvi beynəlxalq miqyasda pambıq qiymətinin 71% yüksəlməsinə səbəb oldu. Bu cür artımla daha 90-100 mln dollar gəlir qazanmaq olar. ÜTT-yə üzv olmaqla, ölkə dünya təsərrüfat sisteminə asanlıqla inteqrasiya etmək, vahid investisiya şəraitinin bir hissəsi olmaqla əlverişli mühit formalaşdırmaq imkanı əldə edə bilər. Bildiyimiz kimi, ölkədə ÜDM formalaşdırıcı əsas təbəqə məşğul əhali hesab olunur. Buna görə də işçi qüvvəsinin tərkibində məşğul əhəlinin çoxluq təşkil etməsi məhsul

buraxılışının artmasına, dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Aşağıdakı diaqramda 2009-2015-ci illər üzrə iqtisadi fəal əhalinin tərkibində məşğul və işsiz əhalinin sayı əks olunmuşdur.

Diaqram 3.1. 2009-2015-ci illər üzrə iqtisadi fəal əhalinin tərkibində məşğul və işsiz əhalinin sayı

Mənbə: DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Diaqrama nəzər salsaq, iqtisadi fəal əhalinin və məşğul əhalinin illər üzrə artdığını işsizlik səviyyəsinin isə 2014-cü ilə kimi azalmasına baxmayaraq 2015-ci ildə yenidən artma müşahidə olunmuşdur. 2015-ci ildə işsizliyin yaranma səbəbi neft qiymətlərinin aşağı düşməsilə yaranan iqtisadi böhrandır.

Bu baxımdan dövlət tənzimlənməsi olaraq 2006-2010-cı və 2011-2015-ci illəri əhatə edən “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” işlənib hazırlanmış və reallaşmışdır. 2006-2015-ci illərdə həyata keçirilən Məşğulluq Strategiyasının nəticəsi ölkədə 900.000-i daimi olmaqla, 1,2 mln-dan çox iş yeri açıldı, 55.600 yeni müəssisə fəaliyyətə başladı, işsizlik səviyyəsi 5%-ə, yoxulluq səviyyəsi isə 5,3 %-ə qədər azaldı, ÜDM 3,2 dəfə artmışdır. 2011-ci ilin 1 yanvar tarixinə əsasən, iqtisadi fəal əhalinin sayı 2015-ci ildə 2005-ci illə müqayisədə, 12% (4380.1 min/4915.13min), məşğul əhalinin sayında isə 14% artım meylləri müşahidə olunmuş (4062.3 min/4671.6 min), orta aylıq nominal əmək haqqı artsa da, onun dövlət və qeyri-dövlət sektoru üzrə

göstəricisində müəyyən fərqlər özünü göstərir. Dövlət sektorunda orta aylıq nominal əmək haqqı 355.7 man, özəl sektor üzrə 571.1 man olaraq özəl sektorda orta aylıq əmək haqqı üstünlük təşkil edir.

Azərbaycan dünyanın bir çox ölkələri ilə ticarət əlaqələrinə malikdir. Daha mütərəqqi, texniki cəhətdən təkmilləşmiş istənilən ölkə artıq dünya bazarında təkmil, elmtutumlu məhsullarla çıxış edir. 2014-cü ildə ölkənin fiziki və hüquqi şəxsləri dünyanın 150 ölkəsində tərəfdaşları ilə ticarət əlaqələri aparmışdır. Belə ki, 110 ölkəyə ixrac məhsulları göndərilib, 137 ölkənin isə məhsulları ölkəyə daxil olmuşdur ki, ayrı-ayrılıqda nəzər salsaq, Avropanın 45, Amerikanın 33, Asiyanın 43 ölkəsi ilə ticarət əməliyyatları yerinə yetirilmişdir. Statistik göstəricilərə əsaslanaraq, xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 39,5 mlrd ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bununla belə, ixracın həcmi 30,3 mlrd dollar, idxalın həcmi 9,2 mlrd dollar olmuşdur ki, nəticədə 21,1 mlrd dollarlıq müsbət saldo əldə olunmuşdur.

2016-cı ildə ixrac olunmuş əmtəə strukturuna əsasən xam neft, neft məhsulları, təbii qaz (87%), meyvə-tərəvəz (0,1%) şəkər (0,7%), plastmas və ondan hazırlanan məmulatlar (1,1%), az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar (2,4%), bitki və heyvan mənşəli piylər və yağlar (0,2%), kimya sənayesi məhsulları (0,6%), idxal olunmuş əmtəə strukturuna isə qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar (15.4%), heyvan mənşəli məhsullar (2,1%), bitki mənşəli məhsullar (6,9%), hazır ərzaq məhsulları, (5,3%) kimya sənaye məhsulları (8,3%), qara metallardan məmulatlar (7%), maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatlara (23.6%), nəqliyyat vasitələri (9,4%), mebel (2,5%) daxildir. Bununla belə, ölkədə ixraca xammal ehtiyatları, idxala isə hazır məhsullar istiqamətlənir ki, bu hal dünya bazarında məhsul ixracı üzrə mövqə tutmaqda müəyyən problemlər yaradır. İxracın əmtəə strukturuna daha çox neft ehtiyatları, idxalın əmtəə strukturuna isə maşınqayırma sənayesinin hazır məhsulları daxildir. Ölkəyə idxal olunan məhsullar əsasən qısamüddətə və ortamüddətə istehlak olunan ərzaq məhsullarından, dərmanlardan və onların istehsalına sərf olunan tərkib hissələrindən, “maşın və avadanlıqlar” qrupundan isə ölkədə daha çox paya sahib olan mağazalar, şəbəkə ticarəti, restoranlar üçün alınan qurğu və vasitələrdən təşkil olunmuşdur. İxrac bir

istiqamətli olduğundan milli iqtisadiyyatın xammal qiymətlərindən asılılığı yaranmış olur. Bu istiqamətdə görülməsi nəzərdə tutulan tədbirlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Kiçik, orta və iri təsərrüfat subyektləri arasında əlaqələrin qurulması, xüsusilə də, istehsal və elm müəssisələri kooperasiyalarının təmin olunması, innovasiya-investisiya siyasətinin yerinə yetirilməsi, elmtutumlu layihələrə üstünlük verilməsi və s.
- 2) Klaster şəbəkələrinin qurulması ilə müəssisələrin bir-birilə əlaqələndirilməsi;
- 3) Bazar konyunkturasının formalaşdırılması, yerli məhsulların təklifinə dair informasiyaların daxil olunması, yerli məhsullara dünya bazarında tələbin artırılmasının stimullaşdırılması və s.

Sadalanın bütün tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə iqtisadi münasibətlərin inkişafı nəticəsində milli iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, idxalın yerli istehsalla əvəz olunmasının nail olmaq mümkün hesab olunur.

2017-ci yanvar- noyabr ayında qeyri-neft sektoru məhsullarının ixracı 1 milyard 387 mln ABŞ dolları məbləğində olmuşdur. Bu göstəricini 2016-cı ilin qeyd edilən dövrü ilə müqayisə etsək qeyri-neft məhsullarının ixracında 22 faiz artım olmuşdur. Bununla belə, qeyri neft məhsullarının ixracı Rusiyaya 498 milyon, Türkiyəyə 264 milyon, İsveçrəyə 133 milyon, Gürcüstana 120 milyon və İtaliyaya 52 milyon ABŞ dolları dəyərində hesablanmışdır. Həmin ölkələrə daha çox satılan məhsulların sıralanmasına görə pomidor (tomat) ilk sırada (140.2 mln ABŞ dolları), ikinci qızıl (116.4 mln ABŞ dolları), üçüncü sırada isə qabığı təmizlənmiş meşə fıındığı (105 mln ABŞ dolları) yer almışdır. Həmçinin, bir il əvvəllə müqayisə etsək, 2017-ci ilin 11 ayı ərzində elektrik enerjisinin ixracında 2 dəfə, pambığın ixracında 2.3 dəfə, çayın ixracında 65 faiz, meyvə-tərəvəzin ixracında 35 faiz, kimya sənayesi məhsullarının ixracında 35 faiz artım görsənmişdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı üzrə seçilmiş prioritet istiqamət olaraq 2017-ci il avqust ayının 10-da "Azərbaycan Respublikasında tütünçülüyn inkişafına dair 2017–2021-ci illər üçün Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Proqramda ölkədə bu sahənin yaxşılaşdırılması, tütün emalı ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin

xammal tələbatlarının ölkə daxilindəki məhsul istehsalı hesabına ödənməsi, rentabelliğin və ixrac qabiliyyətinin yüksəldilməsi və s. məsələlər önə çəkilmişdir.

Həmçinin, pambıqçılıq üzrə də 2017-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında pambıqçılığın inkişafına dair 2017–2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı” da qəbul olunmuşdur. Bildiyimiz kimi, pambıqçılığın inkişafı üçün ölkəmiz əlverişli iqlim şəraitinə, emal müəssisələri üçün yerli xammaldan istifadə imkanlarından yararlanaraq əməkütümlüğüna və məhsul buraxılışı həcminə görə prioritet istiqamətlərdəndir.

Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra tədbirlər yerinə yetirilmiş və buna misal olaraq “bir pəncərə” sisteminin tətbiqini göstərmək olar. Sistemin tətbiqi ilə sahibkarların dövlət orqanlarında qeydiyyatı mərhələləri sadələşdirilmiş, elektron hökumət portalı vasitəsilə fiziki və hüquqi şəxslərə elektron xidmətlər göstərilərək onlar arasında məsafəninin kiçilməsinə, ixrac, idxal əməliyyatları sadələşdirilmiş və əlverişli biznes mühitinin yaranmasına nail olunmuşdur. Bununla da, hüquqi şəxslərin qeydiyyatı əməliyyatlarının sayı 13-dən 2-yə, sərflənən vaxt isə 53 gündən 1 günədək, qeydiyyat sənədlərinin sayı isə 5 dəfədən çox aşağı düşmüşdür. Kiçik sahibkarların qeydiyyatı üçün nəzərdə tutulan müddətin 2 gündən bir neçə dəqiqəyə azaldılması ilə elektron qeydiyyatdan keçən fərdi sahibkarların sayı artmışdır. Belə ki, ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti iştirakçıları 15,5%- i hüquqi şəxslər, 84,5%-i isə fiziki şəxslərdən ibarətdir. Yeni fəaliyyətə başlayan müəssisələrin 60 faizi Bakı, 12,7 faizi Aran, 7,2 faizi Abşeron və 5,7 faizi Gəncə-Qazax iqtisadi rayonlarının payına düşür. Açılan təsərrüfat obyektləri əsasən; kənd təsərrüfatı, avtomobillərin, motosiklələrin təmiri; tikinti; meşə təsərrüfatı və balıqçılıq; emal sənayesi; peşə, elmi və texniki, topdan və pərakəndə satış sahələrində reallaşmışdır. Bundan başqa, ölkədə sahibkarlarla istehlakçıların əlaqələrinin qurulmasında “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhəlinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” üzrə nəzərdə tutulmuş “Elektron ticarət” portalının yaradılması ilə sahibkarlar istehsal etdikləri əmtəə və göstərdikləri xidmətlərə dair informasiyalar alıcılara ötürmüş olurlar.

Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinin digər istiqaməti kimi tranzit ölkə olaraq tanınmasına nail olmaqdır. 2016-cı ildə ölkə ərazisindən ixrac olunan tranzit məhsullarının həcmi 120 min barel hesablanmışdır ki, həmin məhsulların 40 min bareli Qazaxıstanın "Tengiz" yatağından hasil olunan neftin hesabına əldə olunub və həmin neft BTC-yə vurulur. Növbəti illərdə BTC-yə Xəzərin Qazaxıstan ərazisindəki "Kaşağan" yatağından hasil olunan neft də daxil olacaq.

Ölkənin ixrac potensialının artırılması üzrə həyata keçirilən tədbirlərdən biri də Azərbaycanın istehsal olunan məhsullarını "Made in Azerbaijan" brendi altında az.export portalı vasitəsilə dünyanın müxtəlif ölkələrindən sifarişləri qəbul edərək onların satışının həyata keçirilməsidir. 2017-ci ilin yanvar-noyabr aylarında Azexport.az portalına 71 xarici ölkədən daxil olan sifarişlərin məbləği 444.6 milyon ABŞ dolları dəyərində hesablanmış, lakin cari ilin noyabr ayında daxil olan ixrac sifarişlərinin məbləği isə 47.3 milyon ABŞ dolları ilə xarakterizə olunmuşdur. Portala daxil olan ixrac sifarişlərinə əsasən əldə olunan məlumatlara görə Azərbaycan məhsullarını sifariş edən ölkələrin ilk beşliyində Rusiya (18.4 %) ilə yanaşı, Türkiyənin (7.1%), Ukraynanın (5.8%), Hindistanın (4.5%) və ABŞ-ın (4.2%) adı vardır.

Dünya bazarında ixracın təşviq edilməsində bir sıra iqtisadi sahələr vardır ki, həmin sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün çətinliklərin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi labüddür. Maşınqayırma müəssisələrinin fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması, istehsal prosesinin texnoloji silahlanması, detal və metal konstruksiyaların diaqnostikası üzrə metodların inkişafı əsas istiqamət kimi götürülür. Metallurgiya sənayesində əsas meyl bütün istehsal prosedurlarında enerji qənaətini və maksimal resurs təminatını yerinə yetirən sistemin qurulmasıdır. Kimya və neft-kimya kompleksində əsas texnoloji istiqamət resurslara qənaət edən sistemlərin formalaşması, ekoloji baxımdan təmiz gübrələrin istehsalından ibarətdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı üzrə prioritet sahələr kimi aqrar sektor, turizm və İKT sektoru əsas götürülmüşdür. 16 aprel 2014-cü il "Aqrar sferada institusional

islahatların sürətləndirilməsi və idarə etmənin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərə dair” fərmana əsasən Şəmkir şəhərində ilk aqroparkın əsası qoyulmuşdur.

Aqroparkın ölkə iqtisadiyyatında başlıca rolu kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və satışı ilə əlaqədar vahid istehsal məkanının təməlinin qoyulmasıdır.

2011-ci il ölkədə turizm ilinin elan olunması ilə bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət yetirildi. 2013-2014-cü il Dünya İqtisadi Forumunda Azərbaycan turizm sektorunun inkişafı göstəricisinə görə 148 ölkə arasında 7 pillə önə keçərək 39-cu yerə sahib olmuşdur. Turizmin tərəqqəsi üzrə atılan addımların nəticəsi olaraq müsbət tendensiya müşahidə olunmuş və ölkəyə səyahət edən xarici turistlərin sayı 1 mln 200 min nəfərdən ibarət olmuşdur. Bununla belə, bu göstərici ötən ilə nəzərən 24% yüksəlmişdir. 2016-cı illə müqayisədə, Rusiyadan səfər edən turistlərin sayında 17% (374491 nəfər), Gürcüstandan 4% (254425), İrandan 89% (180103), BƏƏ-dən 338% (44196) artım aşkarlanmışdır.

Əsas turizm mərkəzləri Qafqaz mehmanxanalar şəbəkəsini, Qəbələdə Gabaland attraksionlar parkını, Tufandağ qış turizm mərkəzini, Qusarda Şahdağ turizm kompleksini misal gətirmək olar. Turistlərin ölkəyə cəlb olunmasına zəmin yaradan digər amil “tax free” sistemini tətbiq etməklə ƏDV-nin tam və ya bir hissəsinin xarici vətəndaşlara geri ödənilməsidir. ƏDV tam və ya müəyyən hissədə bu şərtlə geri qaytarılır ki, istehlak olunan məhsul üzrə ödəniş 300 AZN-dən aşağı olmamalı və 3 ay ərzində ölkədən çıxarılır.

Azərbaycanda təkmil maşın və avadanlıqlara əsaslanaraq milli iqtisadiyyatın ixrac potensialı yüksək ölkəyə çevrilməsində böyük rolu olan müəssisələrdən biri 1991-ci ildə ölkədə fəaliyyət göstərməyə başlayan “Azərsun Holding MMC” qida istehsalı, pərakəndə satış və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Azərsun Holding kənd təsərrüfatı məhsulları, konservləşdirilmiş məhsullar, süd məhsulları, duz, zeytun yağları, şəkər, çay, kərə yağları, bitki yağları, kağız məhsulları və s. məhsul qruplarını istehsal edərək istər ölkənin, istərsə də, dünyanın müxtəlif ərazilərində emal müəssisələri ilə təmsil olunur. Bu şirkət tərəfindən ölkə ərazisində 10 min hektardan çox hissədə əkinlər təşkil

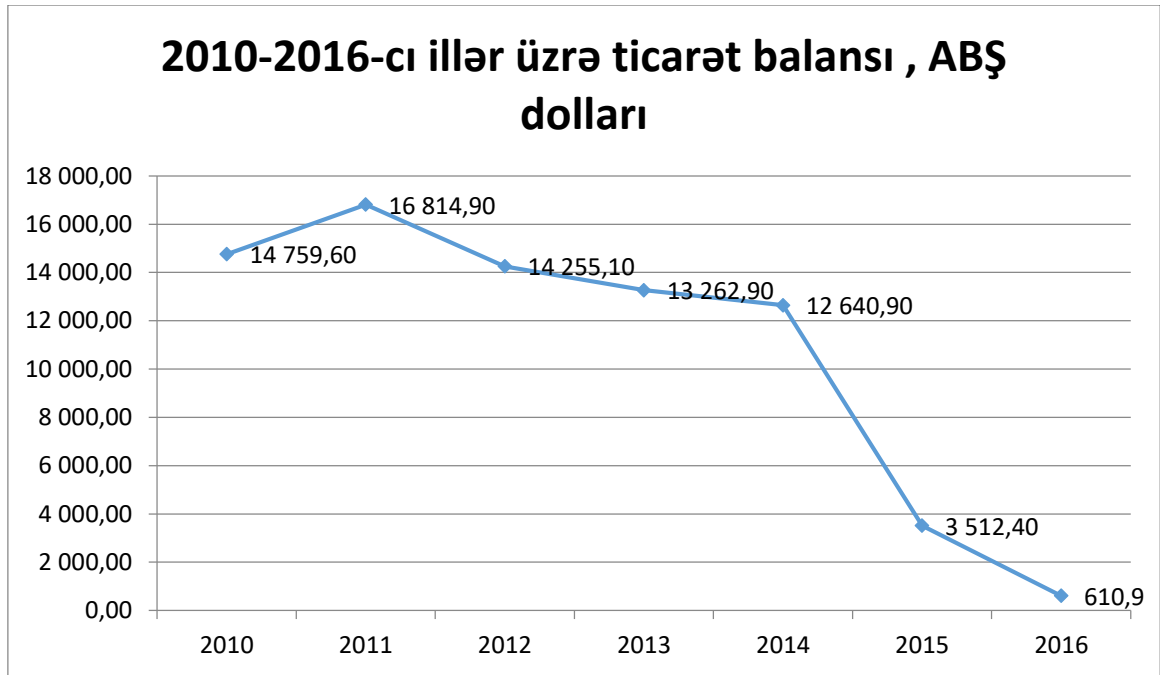
olunmuş,əkinə yararlı hesab olunmayan 3400 hektar ərazi drenaj kanalları çəkilməklə, irriqasiya sistemləri təşkil olunmaqla, rekultivativ tədbirlər görülməklə əkinə yararlı vəziyyətə salınmışdır. Bundan əlavə, emal müəssisələri xammal mənbələrinə yaxın yerləşməklə istehsal xərclərinə qənaət etməyə, səmərəliliyinin artmasına səbəb olmuşdur.

Azərsun Şirkətlər qrupunun innovasiya siyasətinin əsasını onun daxilində təşkil olunan Araşdırma və İnkişaf Departamentinin olmasıdır. Bununla belə, holding laboratoriyalarla, kimyaçılarla, texnoloqlarla, mikrobioloqla, qida mühəndisləri ilə çıxış edərək bazarda hansı məhsula daha çox tələb olduğunu müəyyənləşdirməklə həmin məhsulun nisbətən təkmil variantını istehsal etməyə səy göstərirlər. Şirkətin orta və uzun müddəti əhatə edən dinamik inkişafına təsir edən R&D texnologiyasına yatırılan sərmayələrdən irəli gəlir. Həmiçinin, daxilində məhsulun müxtəlif istehsal prosedurlarına nəzarət edən keyfiyyət nəzarət sistemi mövcuddur ki, bu da şirkətin rəqabətqabiliyyətli olmasına gətirib çıxarır.

Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində ölkə qarşısında dayanan əsas vəzifə xarici iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirməkdən ibarətdir. 2016-cı il statistik məlumatlarına əsasən, xarici ticarət dövriyyəsi 17.6 mlrd ABŞ dolları olmuşdur. Bunun da 9.1 mlrd ABŞ dolları ixrac, 8.5 mlrd ABŞ dolları isə idxal hissəsini təşkil etmişdir. Dünyanın 186 ölkəsi ilə ticarət əməliyyatları yerinə yetirilmişdir ki, bunun da, 35%-i Aİ ölkələrinin, 16%-i MDB ölkələrinin, 13%-i Türkiyə, 36%-i isə digər ölkələrin payına düşmüşdür. Həmin ölkələrə Çin (15%), Tayvan (13%), İsrail (11%), ABŞ (9%) aiddir.

Aşağıdakı qrafikdə 2010-2016-cı illəri əhatə edən ticarət balansına əks olunmuşdur. Göründüyü kimi, bütün illərdə müsbət saldo əldə olunmuşdur və ən yüksək saldo 2011-ci ildə, ən aşağı saldo isə 2016-cı ildə qeydə alınmışdır. 2015-ci ildə isə ixracın səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə ticarət balansında əvvəlki illə müqayisədə kəskin azalma nəzərə çarpmışdır.

Qrafik 3.1.2010-2016-cı illər üzrə ticarət balansı

Mənbə: DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

3.2. Azərbaycanın beynəlxalq rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi sahəsində Strateji Yol xəritələrinin qiymətləndirilməsi

Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafı prosesinin sürətləndirilməsi və rəqabətqabiliyyətli, güclü iqtisadi sistemin formalaşması prosesində strateji yol xəritələri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proqramın əsas strateji hədəfi kimi 2025-ci ildən sonrakı dövrdə əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması və insan inkişafı indeksi üzrə yüksək inkişafa nail olmaq nəzərdə tutulur. Bütün bunların nəticəsində texnoloji baxımdan inkişaf etmiş optimal struktura söykənən rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın qurulması əsas vəzifə hesab olunur. Ayrı-ayrılıqda qeyd etsək, əsas strateji hədəflər arasında güclü orta təbəqənin formalaşması, iqtisadi baxımdan daha rəqabətqabiliyyətli sahələrdə dərin ixtisaslaşmanın aparılması, iqtisadi təhlükəsizlik məsələsinin təmin olunması, qloballaşan dünyada dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın həyata keçirilməsi, inkişaf etmiş infrastrukturun təşkil olunması nəzərdə tutulur. Bundan başqa qeyd olunmalıdır ki, Strateji Yol Xəritəsində 2025-ci ilə qədər ÜDM-nin artım tempində 3 faizdən yuxarı orta illik real artım və 450

mindən artıq yeni iş yerinin açılmasını nəzərdə tutur. Bu məqsədlərə çatmaq üçün isə 2025-ci ilə qədər əsasən istehsal və turizm sahəsində 150 minə yaxın yeni iş yerlərinin açılması proqnozlaşdırılır. Bunlarla yanaşı, ölkənin ayrı-ayrı regionlarının inkişafı baxımından həyata keçirilən tədbirlər arasında aqrar sənaye məhsullarının istehsalı və emalı sektorunda 20 min daimi yeni iş yerinin açılması nəzərdə tutulur. Ağır sənaye və maşınqayırma sahəsində 7700 daimi yeni iş yeri yaradılacaq, yeni dəmir filizi çıxarma və polad emalı zavodu tikiləcək [28].

ÜDM-nin formalaşmasında kiçik və orta sahibkarlığın xüsusi çəkisinin 15 faizə, eləcə də, məşğulluqda payının 20 faizə, qeyri-neft ixracında isə 10 faizədək yüksəldilməsi proqnozlaşdırılır. Azərbaycanın turizm sənayesi inkişaf edərək 2025-ci ilə qədər dünyada turistlərin ən çox üz tutduğu məkanlar içərisində ilk 20 ölkədən biri olmaq istiqamətində tədbirlər görülür. Bütün nəzərdə tutulan prioritetlərin reallaşması üçün iqtisadiyyata 27 milyard manat həcmində investisiya yatırımlarının edilməsi planlaşdırılır.

Dünya İqtisadi Forumunun "2017-2018 - Qlobal Rəqabətlik Hesabatı"nda ölkəmiz iki addım önə keçərək 137 ölkə arasında 35-ci pilləni tutmuşdur. Bununla belə, Dünya Bankı tərəfindən təşkil olunan "Doing Business - 2018" hesabatında Azərbaycan daha 8 pillə əvvələ keçərək 190 ölkə arasında 65-ci yerdən 57-ci yerə qədər irəliləyərək bilmişdir.

Eyni zamanda, ölkəmiz Avropa və Mərkəzi Asiya qitəsi üzrə ən islahatçı ölkə kimi 3 ölkədən biri olmuşdur. Ümumilikdə, demək olar ki, "Doing Business - 2018" hesabatına əsasən Azərbaycanın tutduğu mövqe 10 indikatorun altısı üzrə gücləndirilmiş və "Qlobal rəqabətlik" reytingində də oxşar tendensiyalar nəzərə çarpmaqdadır. Həmin hesabat üzrə Azərbaycan 12 indikator nəticəsindən 9-u üzrə öz yerini daha da möhkəmləndirərək bilmişdir. Xüsusi şəkildə, qeyd olunan məsələlər sırasında deyərək ki, hesabat üzrə təqdim olunan qlobal çağırışlardan biri də ayrı-ayrı ölkələrdə aparılan institsional struktur islahatlarının yerinə yetirilməsi zamanı görünən çətinliklərdir. Bu baxımdan, Azərbaycan öz mövqeyini 15 pillə yaxşılaşdıraraq 33-cü pillədə qərarlaşmışdır. Sistemli şəkildə qeyd edə bilər ki, ölkəmizdə görülən iqtisadi islahatlar dönməz və sistemli xarakter daşıyır. Bunun

yekunu olaraq, qarşıdakı illərdə həyata keçirilən iqtisadi islahatların qeyri-neft sektoruna və qeyri-neft ixracının yüksəlməsinə böyük təsiri olacaqdır.

İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində davamlı inkişafın təmin olunması strateji idarəetmənin uğurlu icrasından biləvasitə asılıdır. Strateji xəritələrin uğurlu icrası həm də ölkədə strateji idarəetmənin möhkəmlənməsi ilə birbaşa bağlıdır. Strateji menecment- idarəetmədə baş verən dəyişikliklərə adaptasiya, inkişafın proqnozlaşması və planlaşdırılması, fəaliyyətə nəzarət prosesinin cəmidir. Onun əsas güc mərkəzində gözlənilən uğur və gəlirlərin əvvəlcədən hesablanması deyil, mühitdə baş verən yeniliklərə çevik münasibət bildirmək qabiliyyəti, həmin dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi və fəaliyyət proqramında öz əksini tapması durur.

Bilindiyi kimi, iqtisadi münasibətlər sferasında müəyyən daxili tarazlıq mexanizmləri mövcuddur. Bu mexanizmlər iqtisadi çatışmazlıqlar zamanı qoruyucu funksiya kimi çıxış edirlər. Strateji planlaşdırma, başqa sözlə, uzunmüddətli planlaşdırma yoxdursa, cari dövrə istiqamətlənmiş siyasət nə vaxtsa iqtisadi kollapsla yekunlaşacaqdır.

Keçən əsrin 70-80-ci illərində gələcək dövrün elə də asanlıqla proqnozlaşdırıla bilmədiyi bir vaxtda, əllətdə ki, yeni yanaşmalara, yeni metodlara, menecment üsullarına ehtiyac duyuldu. Bu baxımdan, strateji planlaşdırma məfhumunun nəzərdə tutulan zaman kəsiyində ərsəyə gəlməsində təəccüblü bir şey yoxdur . Artıq gələcək zaman keçmiş dövrün müasirləşmiş inikası deyil və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı istiqamətində hər cür gözlənilməyən hadisələrin meydana çıxması mümkün idi. Yüksələn diversifikasiya, bir- birindən seçilən inkişaf proqramları, zamanın tempindən asılı olaraq sürətli qərarların qəbul olunması strateji planlaşdırmanın əsas amilləri hesab olunur.

Strateji planlaşdırmanın başlıca hədəfi perspektiv dövr üzrə müəyyən edilmiş strateji fəaliyyət planının ərsəyə gəlməsi və reallaşdırılmasından təşkil olunmuşdur. Strateji planlaşdırmanın bir sıra ictimai müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, bu yeni planlaşdırma sistemində də xeyli çatışmazlıqlar mövcuddur ki, bunun aşağıdakı bir sıra səbəbləri vardır:

- strateji planlaşdırma çox zaman formal mənə daşır, onun nəticələri son olaraq makulaturadan başqa bir şeyə yaramır;
- strateji plan sanki, “yuxarılar”ın qərargah oyununa bənzəyir, əksər hallarda “asağılar”ın ondan xəbəri yoxdur;
- bəzi hallarda kənar amillər strateji planlaşdırmanın təsirlərini heçə endirir və s.

Bütün bu mənfi cəhətlərin nəticəsi kimi 90-cı illərin əvvəllərində strateji planlaşdırma daha yeni və əhatəli bir konseptual yanaşma ilə - strateji menecmentlə əvəzlənməyə başlandı [29]. Strateji menecment və strateji planlaşdırma arasındakı əsas fərqləndirici əlamətlər onun bir sıra yeni elementlərə sahib olmasıdır. Bu elementləri aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

- yeni, innovativ strateji düşüncə üslubu formalaşır;
- strateji inkişaf üçün məsuliyyət daşıyan “yuxarılar” qəbul etdikləri planları “asağılar”la bölüşür;
- yeniliklər üçün qəbul olunan təşkilati fəaliyyətlər inkişaf etdirilir;
- korporativ mədəniyyət gələcək planların təmini rolunu oynayır;
- sahibkarlıq mühiti elə bir vəziyyət alır ki, planlaşdırılmayan strategiyalar da meydana çıxır;
- dəyişikliklərin hərtərəfli idarə olunması transformasiya mərhələsini şərtləndirir;
- sahibkarlığın gələcək vəziyyətini ofadə etmək imkanı yaranır;
- strateji inkişafa nəzarətin instrumental imkanları artır.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd etməliyik ki, strateji yol xəritələrinin ərsəyə gəlməsi prosesinin özü də strateji menecmentin şərtlərinə adekvat həyata keçirilmişdir. Bununla əlaqədar Bakıda və digər bölgələrdə maraqlı tərəflərin görüşü və açıq ictimai söhbətlər aparılmaqla, eyni zamanda inklüzivlik əsas tutulmaqla qəbul olunmuşdur. Bu prosesdə 400 nəfərə yaxın xarici və yerli ekspert Strateji Yol Xəritəsinin hazırlanmasında birbaşa iştirak etmiş və sənədin yazılması üçün 4 min nəfərlə 150-yə bərabər görüş baş vermişdir. Yəni strateji yol xəritələrinin işlənilib hazırlanması müddətində strateji inkişafa dair məsuliyyət daşıyan “yuxarılar” tərtib

olunan planları “aşağılar”la tam bölüşmüşlər. Ümumi şəkildə onu demək olar ki, strateji menecment anlayışı sadəcə olaraq planlaşdırma, icra və nəzarət fəaliyyətlərini deyil, həmçinin ağıl və davranışın məcmusudur. Strateji menecment sizdən gələcəyi düşünən, daha fəal, qabaqlayıcı, hara getdiyini və ora necə getməyi dəqiq bilən biri olmağı tələb edir. [30] Bu baxımdan Strateji Yol Xəritələrinin strateji idarəetmə fəlsəfəsinə əsaslanaraq hazırlanması daha məqsədəuyğun sayılır.

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə təsdiq olunmuş strateji yol xəritələri 3 dövrü əhatə edir. [31] Bu konsepsiyada 2016-2020-ci illər üzrə iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi strategiyasını, 2025-ci ilə qədər olan dövrə strateji baxışı, ondan sonrakı dövr üçün hədəf baxışı prioritet hesab edilir. Sadalanan fəaliyyətlər 2016-cı ildən icra olunmağa başlanıb və bu proses 2020-ci ilə kimi davam edəcək. Sonrakı 2020-2025-ci illər isə orta dövr hesab olunur və bu aralıqda əsas hədəf iqtisadiyyatın neftə olan bağlılığının aradan qaldırılması istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi planlaşdırılır.

Əsas strateji dövr kimi 2025-ci ildən sonrakı dövr nəzərdə tutulub və həmin ildən başlayaraq keçən dövrlərdə görülən işlərin nəticəsi olaraq daha dərin strateji fəaliyyətlərin, islahatların yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulub. Qəbul edilən strategiyanın məzmunu ondan ibarətdir ki, burada hər bir dövr özündən öncəki dövrün davamı kimi gedəcək və hər bir dövrdə görülən fəaliyyətlər sonrakı mərhələ üçün baza rolunda çıxış edəcək. Buna örnək olaraq deyə bilərik ki, 2016-2020-ci illərdə görülən fəaliyyətlər, həyata keçirilən islahatlar həm də 2020-2025-ci illər arası reallaşdırılan işlərin baza rolunda çıxış edəcək. Bu isə öz növbəsində ardıcılığın qorunub saxlanılmasına, həmçinin, aparılan islahatların yerinə yetirilməsinin fasiləsizliyini və davamlılığını təmin etmək məqsədini əsas tutur. Nəzərdə tutulan strateji xəritənin zamanla təsdiq edilmiş dövlət proqramlarından əsas fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, fəaliyyətlər yerinə yetirilmə müddətinə uyğun olaraq bölüşdürülmüş və istənilən fəaliyyət üçün tələb olunan maliyyə resursları və cavabdeh olan dövlət qurumu müəyyənləşdirilib. Bundan başqa, hər bir fəaliyyətin sonda nəticələrinin monitorinqi üçün konkret indikatorlar seçilib ki, bu indikatorlar

əsasında gözlənilən fəaliyyətin nəticələrinin necə icra olunduğunu üzə çıxartmaq imkanı mümkün olacaqdır. Bu isə dövlət qurumlarının hesabatlılığının yüksəldilməsinə və fəaliyyətə daha hesabatlı və məsuliyyətli davranmalarına şərait yaradacaq.

Strateji Yol Xəritəsində nəzərdə tutulan prioritet məqsədlər arasında qeyri-ticari sahəyə nisbətə ticari sahənin, hasilat sənayesi ilə müqayisədə emal sənayesinin, daha az elmtutumlu sahələr ilə müqayisədə yüksək texnologiyaya, innovasiyaya əsalanan sahələrin, aşağı ixtisaslı işçi qüvvəsinə nisbətə yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsini, azmənfəətli bazarlara nisbətən çox gəlirli bazarların, dövlət sahibkarlığı ilə müqayisədə xüsusi mülkiyyətin inkişaf etdirilməsi məsələsi ön plandadır. Milli iqtisadiyyatın strukturunun gücləndirilməsi, yenilənməsi isə öz növbəsində mövcud biznes mühitinin daha da yaxşılaşması, ortamüddətli məsrəflər siyasəti çərçivəsində yeni islahatların tətbiqi, maliyyə-bank sektorunun sağlamlaşdırılması, ölkədə aparılan monetar fəaliyyətin üzən məzənnə rejimi çərçivəsində təkmilləşdirilməsi, həmçinin, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya imkanlarının genişləndirilməsi ilə həyata keçəcək.

Ümumilikdə, milli iqtisadiyyat perspektivi əsasında dörd strateji məqsəd əsas seçilmişdir. Məhz konkret hədəflərin və 11 istiqamət üzrə strateji yol xəritələrinin hazırlanıb həyata keçirilməsi əsasında istehsal və maliyyə sektorları arasında real tarazlığa nail olunması yolu ilə davamlı iqtisadi yüksəlişə nail olmaq mümkündür. İlk strateji vəzifə olaraq ölkədə fiscal etibarlılıq təmin olunmalı və monetary siyasət fəaliyyəti üzən məzənnə rejimi şəraitində qurulacaq. Bu siyasətlərin uzlaşdırılması sayəsində ölkədə makroiqtisadi sabitlik baş verəcək. Milli iqtisadiyyat perspektivi zəminində ikinci hədəf olaraq səhmlərinin nəzarət funksiyası dövlətə aid olan təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətində səmərəliliyin yüksəlməsi və özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi vasitəsi ilə iqtisadi dinamikliyə nail olmaqdan ibarətdir. Digər bir hədəf isə insan kapitalının inkişafı ilə sıx əlaqələlidir və bununla da əmək bazarının inkişaf etməsi milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı ilə uyğunlaşacaqdır. Növbəti hədəf ona əsaslanır ki, ölkədə mövcud biznes mühitinin daha da sağlamlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bəs qeyd edilən hədəflərin əsasında

konkret hansı indikatorlar durur? “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsinin” beşinci bölməsində 2025-ci ilədək ölkədə ÜDM həcmi hər il 3 faizdən yuxarı olaraq yüksəlməsi və bundan əlavə 450 mindən çox yeni iş yerlərinin ərsəyə gəlməsi əks olunmuşdur. Yeni iş yerlərinin açılması məsələsi isə üç amil əsasında (Strateji Yol Xəritəsi zəminində görülən işlər, digər başqa tədbirlər, mövcud iqtisadi şəraitin yaxşılaşması halında iqtisadi artım tempinin yüksəlməsi) baş verəcəkdir. Beləliklə, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə həyata keçirilən tədbirlərin sayəsində işsizliyin səviyyəsi azalacaq və dörd vacib hədəfə nail olunacaq:

1. Qeyri –neft sektoruna ayrılmış birbaşa xarici kapitalın ÜDM-nün həcmində qeyri-neft bölməsindəki payının mövcud 2,6 faizlik miqdarından 2025-ci ilə kimi 4 faizə bərabərləşdirilməsi ön planda tutulur. Ümumilikdə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində kənar investorların təsiri olduqca böyükdür. Çünki, xarici investorların verdikləri töhfələr təkcə investisiya yatırımlarından ibarət olmayıb, həmçinin, yeni sahələrə və dəyər zəncirlərinə giriş etmək üçün lazimi yeni biliklər, innovative texnologiyalar və şəbəkələşmə fürsətləri gətirirlər.
2. İxracın strukturunda qeyri-neft sektoru üzrə adambaşına düşən payın 2015-ci ildə olan 170 ABŞ dollarından 2025-ci ildə minimum 450 ABŞ dollarına yüksəldilməsi. Statistik hesablamara əsasən Azərbaycan iqtisadiyyatının 2015-ci ildə idxala olan tələbi adambaşına 1000 ABŞ dolları məbləğinə bərabər olmuşdur. Tarazlı idxal-ixraca nail olunması üçün ölkədə təxminən adambaşına 1500 dollar miqdarında mal ixracı həyata keçirilmişdir ki, bununda təxminən 90 faizi neft və qaz məhsullarından ibarətdir. Məhz bu səbəbə görə məhsul və xidmətlərin idxal həcmnin ixrac həcmi ilə tarazlaşdırılması iqtisadi azadlıq və sabitlik baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Amma iqtisadi inkişafın neft qiymətlərindən asılılığını aşağı salmaq üçün daha artıq qeyri-neft məhsullarının istehsalı və ixracına ehtiyac vardır.

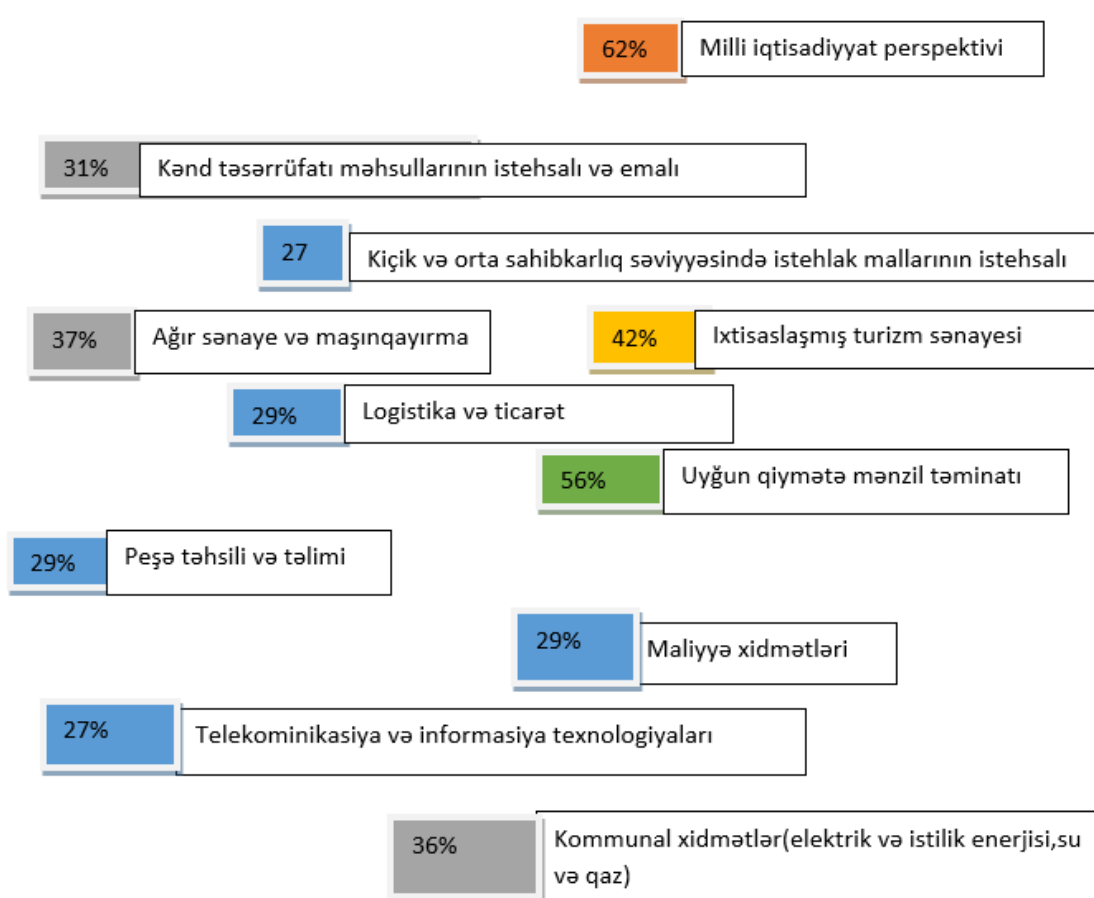
3. 2025-ci ilə qədər ölkəmizdə əsasən istehsal, turizm sektorlarında 150 minə yaxın yeni iş yerlərinin açılması. Ölkəmizdə əhali üçün daimi iş yerlərinin yaradılması həmişə diqqət mərkəzində qalmışdır. Lakin, müasir dövrdə ixracın genişləndirilməsi üçün ticari əhəmiyyətli mal və xidmətlər bölməsində dünya bazarında satıla bilən səviyyədə məhsulların yaradılması ilə məşğul olan sahələrdə yeni iş yerlərinin açılması daha çox vacibdir.
4. Dövlət büdcəsinin Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun (ARDNF) köçürmələrindən asılılığının aşağı salınması və bu rəqəmin 2025-ci ilə qədər 15 faizədək azaldılması düşünülür. Bilindiyi kimi, bu gün ölkəmizdə dövlət xərclərinin hər ikinci manatı (təxminən 50 faiz) bu fondun vəsaitidir. Bu factor ölkə iqtisadiyyatına neft qiymətlərindəki enişlərin ciddi təsirinin mühüm nəticələrindən biridir. Bu səbəbdən də, iqtisadiyyatda xüsusi investisiyaların həcmi artırmaq üçün stabil artım tempi çox əhəmiyyətlidir və o, büdcənin ARDNF-nin köçürmələrindən daha az asılı halda olmasını tələb edir. Təbii ki, bu məqsədlərə çatmaq ilk növbədə strateji yol xəritələri çərçivəsində əsas tutulan vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsindən asılıdır.

Bütün bunlara nail olmaq üçün ilk öncə investisiya qoyuluşlarının və bütün digər ehtiyatların səfərbər edilməsi zəruri məsələdir. Araşdırmalara görə, yalnız 2020-ci ilə qədər qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün təqribən 27 milyard manat capital tələb olunur və bu miqdar bütün sahələr üzrə strateji yol xəritələri əsasında tələb olunan ümumi məbləğdir. Bütün növ dövlət və özəl mənbələr hesabına təmin olunacaq həmin investisiyalar ölkə iqtisadiyyatı üçün 2020-ci ildə müəyyən edilmiş hədəflərdən əlavə, gələcək üçün nəzərdə tutulan məqsədlərə təsir baxımından da bünövrə rolunu oynayacaq və bu isə Azərbaycana Strateji Yol Xəritəsinin prioritetlərinin müsbət trayektoriyası ilə daha yüksək hədəflərə çatmağa kömək edəcək.[31]

Azərbaycanın dünyanın ən nüfuzlu hesabatlarında öz mövqeyini yaxşılaşdırması, qeyri-neft istehsalının və ixracının inkişafı və artımı onu sübut edir ki, strateji yol xəritələrinin yerinə yetirilməsi müsbət nəticələrini göstərir. Faktiki

olaraq deyə bilərik ki, dünyanın ən mötəbər iki iqtisadi məzmunlu hesabatında ölkəmizin irəliləməsi hazırda ölkəmizdə tətbiq olunan iqtisadi islahatlara verilən dəyərdir. Həmçinin, strateji yol xəritələrinin uğurlu icrası, yoxlama və qiymətləndirmə sisteminin qurulması, vacib sayılan tədbirlərin lazimi vaxtda və keyfiyyətlə icrası məqsədilə bütün ehtiyatların səfərbər edilməsi ölkədə güclü strateji idarəetmənin inkişaf etməsi deməkdir.

2017-ci ilin 6 ayı ərzində Strateji yol xəritələrinin müvafiq sahələr üzrə icra vəziyyətinə dair

Mənbə: Strateji Yol Xəritəsi

2017-ci ildəki statistik məlumatlara əsasən, qeyri-neft sektorunun ixrac payının artımı onu göstərir ki, 2025-ci ildə bu sektor üzrə adambaşına ixrac payı 450 ABŞ dollarına yüksəlməsi strateji yol xəritələrinin əsas hədəflərindən biridir. Strateji yol xəritələrinin müvafiq sahələrə dair icra vəziyyətlərinə diqqət yetirsək, ən yüksək icra nəticəsi “Milli iqtisadiyyat perspektivi” üzrə (62%), ən aşağı nəticə isə “Orta

və Kiçik sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi” və “İnformasiya və Telekommunikasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə nəzərə dəymişdir (hər iki göstərici -27%). Keçən ilin birinci yarısı üzrə aparılan monitorinq və qiymətləndirmə yekunlarına əsasən 47 qurumun fəaliyyəti təqdim olunub. Araşdırmaya görə 16 struktur 2017-ci ilin ilk yarısı üzrə təsdiq olunmuş strateji yol xəritələri çərçivəsində qeydə alınan tədbirlərin 50 faizini, digər 20 qurum bu tədbirlərin 50 faizdən aşağı hissəsini və son 3 qurum isə bu istiqamətdə heç bir tədbir görməmişdir.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin başçılığı ilə strateji yol xəritələrinin yerinə yetirilməsi dayanıqlı iqtisadi inkişafın bərqərar olması və nüfuzlu reytinglərdə Azərbaycanın mövqelərinin möhkəmlənməsinə öz bəhrəsini verib və Davos İqtisadi Forumunun hesabatlarında Azərbaycanın iqtisadi mövqeyi rəqabətqabiliyyətliliyinə görə 35-ci pilləyə qalxması göstərir ki, həyata keçirilən iqtisadi islahatlar öz töhfəsini verir və bu il sürətli iqtisadi tərəqqi ili olacaqdır.

Nəticə və Təkliflər

Milli iqtisadiyyatda rəqabətqabiliyyətliliyin artırılmasının əsasında innovative sahibkarlığın formalaşması və buna uyğun olaraq məşğulluğun təmin olunması, kadr potensialının inkişafı və təkrar istehsalı, ÜDM-nun artım tempinin müşahidə olunması dayanır. Bununla da, dövlət tənzimlənməsi olaraq 2007-2015-ci illərdə gənclərin xarici ölkələrdə təhsili üzrə dövlət proqramı çərçivəsində 1175 gənc dünyanın aparıcı ölkələrində təhsil almışdır.

Bundan başqa, ölkədə innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üçün 2009-cu ildə Sumqayıt Sənaye Parkı istifadəyə verilmiş, 2012-ci il Respublika Prezidenti fərmanına əsasən Balaxanı Sənaye parkı, cari ildə həmçinin, Rabitə və Yüksək Texnologiyala Nazirliyi nəzində Yüksək Texnologiyalar Parkı yaradılmışdır. Belə ki, əgər sənaye parkları müasir idarəetmə mexanizminə və təkmil texnoloji üsullarla istehsal prosesini həyata keçirirsə, Yüksək Texnologiyalar Parkı isə texnika və texnologiyaların yaradılmasını təşkil edərək Sənaye parklarını avadanlıqlarla təmin etmiş olur.

Qeyri neft sektorunun yaxşılaşdırılması üçün seçilmiş prioritet sahələrin inkişafı yönündə icra olunmuş tədbirlər nəticəsində ÜDM 2016-cı ildə 54740.8 mln man təşkil edirdisə, 2017-ci ildə 58568.9 mln manatadək artmışdır. Beləki, bu artıma səbəb 2016-cı illə müqayisədə qeyri neft sektorunun ÜDM-da çəkisinin 4085.2 mln manat artmasıdır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması üzrə “bir pəncərə” sisteminin tətbiq edilməsi ilə sahibkarların qeydiyyatı üçün nəzərdə tutulan prosedurlar sadələşdirilmiş və bununla da ölkədə əlverişli biznes mühiti formalaşmış, həmçinin, ixrac və idxal əməliyyatları üzrə görülən tədbirlərin nəticəsi olaraq ixrac rüsumları ləğv olunmuş, mənfəət vergisi isə 20%-ə dək azaldılmışdır.

Davos iqtisadi forumunun nəticəsinə əsasən Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabətqabiliyyətliliyi üzrə dünya məkanında 144 ölkə arasında 37-ci yerdə qərarlaşmış və MDB üzvləri arasında isə son 6 ildir ki, birinciliyini qorumuşdur. Doing business hesablamalarına görə isə Azərbaycan 189 ölkə arasında 80-ci yeri

tutmuşdur.

Bildiyimiz kimi Azərbaycan dünya bazarında neft ixrac edən ölkə kimi tanınır. Son illərdə neftin dünya bazarında qiymətinin tərəddüd etməsi neft gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxarmışdır. Bununla da qeyri neft sahələrinin inkişafı üçün başlıca inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulan sferalar kənd təsərrüfatı, İnformasiya və kommunikasiya sahəsi və turizm sahəsi seçilmişdir.

Aqrar sferanın tənzimlənməsi yönündə aqroparkların yaradılması, fermerlərə subsidiyaların ayrılması və güzəştli kreditlərin verilməsi daxildir. Bundan başqa İKT üzrə Azərbaycana məxsus Azerspace və Azersky peyklərinin fəzaya buraxılması İKT-nin inkişafına təkan vermişdir. Əlavə olaraq ölkədə qəbul olunmuş dövlət proqramları da öz nəticəsini göstərmişdir ki, bu proqramlara “Regionların social iqtisadi inkişaf proqramı 2014-2018”, “Məşğulluq Strategiyası 2006-2015”, “Yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf 2006-2015” dövlət proqramlarını aid etmək olar.

Hər şeydən əvvəl rəqabət formalaşdırılmasına üçün iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşmasına nail olmaq lazımdır.

Odur ki, ölkədə dayanıqlı rəqabətin qurulmasına aşağıdakı tədbirlərlə nail olmaq olar:

1. Kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirmək və onlar arasında iqtisadi əlaqələrin qurulmasını təmin etmək, bu baxımdan klasterlərin yaradılması daha məqsədə uyğundur;
2. Yerli əmtəələrin təklifi haqqında marketinq araşdırmalarına dair informasiyaların ötürülməsi, yerli məhsul istehsalını stimullaşdırmaqla ərzaq təhlükəsizliyinə zəmin yaratmaq və s.

Beləliklə, 2014-cü ildə 248 rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən təsərrüfat subyekti haqqında informasiyanı özündə təşkil edən “Azərbaycan məhsullarının kataloqu”, 325 rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən təsərrüfat subyektləri haqqında məlumatı özündə birləşdirən “Azərbaycan sənayesi: şirkətlər, məhsullar kataloqu isə Azərbaycan və ingilis dillərində nəşr olunaraq İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsinə daxil edilmişdir.

R qab tqabiliyy tliliyin əldə olunması dünya bazarına daha keyfiyyətli və ucuz başa gələn məhsullarla çıxış etm kd nd  asılıdır. Bunun   n yerli məhsulların yeni texnoloji üsullarla istehsalı vacib amil hesab olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. A.P.Qradov, “Milli iqtisadiyyat” dərs vəsaiti, Bakı 2008.
2. C.C.Aktan, İ.Y.Vural, “Rekabet gücü və rekabet stratejileri”, Tisk yayını: 2004
3. M.Porter, «Международная конкуренция»/ пер. с англ.- М.: издательский дом «Вильямс», 2002.
4. Aktan, C.C., Vural, Y.İ., “Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri”, TİSK yayınları, Ankara2004.
5. Конкурентоспособность национальных экономик, Лекция.
6. Качалина Л.Н. Конкурентоспособный менеджмент. – М.: ЭКСМО, 2006.
7. Cho D.S. A dynamic approach to international competitiveness: The case of Korea Journal of Far Eastern Business. — 1994.
8. Moon H.C., Rugman A.M., Verbeke A. The generalised double diamond approach to international competitiveness // Greenwich, CT: JAI Press, 1995.
9. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkisaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev. Bakı şəhəri, 2012-ci il, 29 dekabr.
10. 2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı.
11. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankın Pul siyasəti icmalı. Bakı, 2016,42 s.
12. Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkisafı Dövlət Proqramı (14 aprel 2009-cu il).
13. Azərbaycan Respublikasında pambıqcılığın inkisafına dair 2017–2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı
14. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015).Bakı şəhəri, 26 oktyabr 2005-cı il №1068
15. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Bakı şəhəri, 2016, 111s.

16. Cəfərova S.Z. Xarici iqtisadi əlaqələrin güclənməsi şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi yolları. dis.avtoref. Bakı, 2016, 30s.

17. Coşkun C.A., İstiklal Y.V., Rekabet gücü ve Rekabet stratejileri, Tisk yayını 2004, 131 s.

18. Hacıyev N.Ö., Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya// Qloballaşma şəraitində effektiv rəqabət siyasəti// Bakı, 2010, 167-169 s.

19. Heydər Səmədi. Beynəlxalq və milli səviyədə davamlı inkişaf strategiyalarının siyasi və iqtisadi aspektləri//Azərbaycanda xarici sərmayələrin təsviqinin ixracın stimullandırılmasına təsiri//Bakı:MBM, 2016, 176-182s.

20. Həsənov R.T. Milli iqtisadiyyatın rəqabətliyi: struktur islahatları və yeni inkişaf paradigması. Bakı 2017.

21. Hüseynova A.D. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafı//Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin inkişaf yolu// Bakı, 2015, 132-139 s.

22. Xudiyev A.İ. Qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas istiqamətləri. dis.avtoref. Bakı 2012, 25s.

23. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi. İxrac icmal, Bakı ş. 2017 №9, 19 s.

24. Qənbərov F.Ə. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanda iqtisadi artımın təmin edilməsinin xarici iqtisadi amilləri.dis.avtoref. Bakı 2014, 58s.

25. Michael E. Porter. On competition. Boston, Harvard Business School press,2005, 610 s.

26. Musayev A.F.İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullandırması. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2014, 84 s.

27. Nəsibova R.N. Azərbaycanda vəcür sənayesinin inkişaf perspektivləri//Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri. Bakı Dövlət Universiteti. 2013 № 2, 316-325 s.

28. Şekərəliyev A.S. Dövlətin İqtisadi Siyasəti: reallıqlar və perspektivlər. Bakı: Nasi, 2009, 430s.

29. Vəli Məmmədov. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya// Qloballaşma dövründə dünya iqtisadi böhranı və yeni rəqabət şəraitində Azərbaycan müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyi// Bakı, 2010, 99-100 s.

30. Yrd. Doç. Emin Çivi., YönetimvəEkonomi// Rekabet Gücü: Literatür Araştırması// Celal Bayar Üniversitesi: 2001, 26-31s.

31. Yusifov C.R. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi Azərbaycan Respublikası iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi amili kimi // Qlobal çağırışlar şəraitində respublika iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi məsələləri// Bakı, 2011, 125-127 s.

İstifadə olunmuş internet resursları:

32. <http://economics.com.az/index.php/kitabxana/bizim-s-rl-r/meqaleler/item/744-milli-izhtisadiyyat-n-raezhabaet-zhabiliyyaetinin-yuksaeldilmaesi-maezhsaedilae-biznes-muhitinin-yakhsh-lashd-r-lmas.html>

33. <http://www.e-qanun.az/>

34. <http://anfes.gov.az/az/>

35. <https://www.stat.gov.az/>

36. <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>

37. <http://www.oilfund.az/>

38. www.customs.gov.az

39. www.agro.gov.az

40. <http://economics.com.az/>

41. <https://www.amerikaninsesi.org/a/tap-layihesi/3345986.html>

42. <https://azexport.az/>

43. <http://stj.sam.az/>

44. <http://www.xalqqazeti.com/>

45. <http://iqtisadiislahat.org/>

46. www.grandars.ru

47. studme.org

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа называется «Направления повышения международной конкурентоспособности Азербайджана в новых экономических условиях». Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка используемой литературы.

Введение диссертационной работы раскрывает актуальность исследуемой темы, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, теоретическую и практическую значимость исследования, информационную базу и структуру диссертационной работы.

Первая глава исследования называется «теоретико-методологическая основа конкурентоспособности национальных экономических систем». Теоретически и методологические подходы к оценке национальной экономической системы и ее оценка конкурентоспособности, теоретическая и методологическая основа определения конкурентоспособности стран в мировой экономике и оценка мировой практики, а также оценка конкурентоспособности страны в условиях глобализации были теоретически изучены.

Вторая глава исследования называется оценкой конкурентоспособности экономики Азербайджана. В этой главе рассматриваются макроэкономические факторы конкурентоспособности современной азербайджанской экономики, анализ текущей оценки международной конкурентоспособности национальной экономики, а также выявление структурных и проблем развития экономики Азербайджана в свете вызовов глобальной конкурентоспособности.

В третьей главе диссертации «Проблемы и направления повышения международной конкурентоспособности Азербайджана в современной глобальной экономической среде», перспективы и задачи повышения международной конкурентоспособности Азербайджана в современной мировой экономике, а также оценка Стратегической дорожной карты для повышения международной конкурентоспособности Азербайджана.

SUMMARY

The thesis is called "Directions of raising Azerbaijan's international competitiveness in new economic conditions". The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and a list of used literature.

The introduction of the thesis reveals the relevance of the topic, the purpose and objectives of the study, the object and subject of research, the theoretical and practical significance of the research, the information base and the structure of the thesis.

The first chapter of the research is called "theoretical and methodological basis of the competitiveness of national economic systems". Theoretical and methodological approaches to the evaluation of the national economic system and its competitiveness assessment, theoretical and methodological basis of the definition of competitiveness of countries in the world economy and evaluation of world practice, as well as evaluation of competitiveness of the country in globalization, were theoretically studied.

The second chapter of the research is called an assessment of the competitiveness of the Azerbaijani economy. This chapter examines the macroeconomic factors of the competitiveness of modern Azerbaijani economy, the analysis of the current assessment of the international competitiveness of the national economy, as well as the identification of the structural and development problems of the Azerbaijani economy in the light of challenges of global competitiveness.

In the third chapter of the dissertation entitled "Challenges and directions of raising the international competitiveness of Azerbaijan in modern global economic environment", perspectives and tasks of increasing the international competitiveness of Azerbaijan in the modern global economy, as well as the evaluation of Strategic Roadmap for raising the international competitiveness of Azerbaijan.